

Pozdně laténské spony z oppida Třísov, získané povrchovou prospekci v letech 2008–2013

Late La Tène brooches from the Třísov oppidum,
acquired through surface prospection in years 2008–2013

Alžběta Danielisová – Jiří Militký

Příspěvek se zabývá vyhodnocením souboru laténských spon, které byly nalezeny při povrchových prospekciích oppida Třísov (okr. Český Krumlov). Zařazuje se tak vedle studií vyhodnocujících materiál z výzkumů Národního muzea v letech 1955–1981, a zároveň se jedná o první z řady materiálových studií v projektu zaměřeném na povrchový průzkum lokality. Shromážděná kolekce je analyzována z typologického a chronologického hlediska a pak vyhodnocena společně se souborem pocházejícím z exkavací. Na závěr je diskutován vývoj osídlení oppid na základě frekvence výskytu pozdně laténských spon.

oppidum – pozdní doba laténská – spony – průzkum s detektorem kovů – chronologie doby železné

The article pursues evaluation of the corpus of La Tène brooches found during surface prospection of the Třísov oppidum (distr. Český Krumlov). It aligns with the published evaluation of the material acquired through excavation carried out by the National Museum in the years 1955–1981, and at the same time, it is the first case study in a series to be published within a project focused on surface survey of the site. The assemblage is analysed from the typological and chronological perspective and is then evaluated together with the collection from excavation. The conclusion discusses oppida settlement development based on the frequency of late La Tène fibulae incidence.

oppidum – Late La Tène – brooches – metal detector prospection – Iron Age chronology

Úvod

Povrchové průzkumy v areálu oppida Třísov (okr. Český Krumlov) provádí Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. ve spolupráci s Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích od roku 2007. Cílem tohoto dlouholetého projektu je především preventivní záchrana kovových nálezů z ornice, a to včetně zachování jejich prostorových vztahů. Šest výzkumných sezón přineslo již téměř tři tisíce kovových nálezů, které výrazně rozmnožují pramenný fond a nabízejí zcela nové interpretační možnosti ohledně prostorové struktury osídlení oppida, spektra jeho specializovaných činností, dálkových kontaktů, kolekce mincí ad. V neposlední řadě se podařilo významně obohatit dosavadní kolekci spon. Prezentovaný soubor nabízí zajímavé srovnání s již publikovanými výsledky (naposledy Karasová 2002) a umožňuje detailnější interpretaci historie osídlení oppida.¹

Lokalita se do literatury dostala již v 19. stol. (souhrnně Sklenář 2011, 341–342, č. 803). V letech 1935 až 1938 zde prvé výzkumy provedli L. Franz a C. Streitová (Franz 1942;

¹ Za cenné připomínky a konzultace materiálu jsme zavázáni Macieji Karwowskému a Tomáši Mangelovi.

1943). V roce 1955 zahájilo systematický výzkum Národní muzeum v Praze pod vedením J. Břeně, který s drobnými přestávkami trval až do roku 1982. Výsledky dlouholetých výzkumů byly jejich autorem zveřejněny jen částečně (např. *Břeň 1956; 1966; 1984; 1987*) a drtivá většina materiálu i terénních poznatků dosud publikována nebyla. V rámci nového zpracování těchto výzkumů byly zatím publikovány jen dílčí studie (např. *Karasová 2002; 2004; Hlava 2008; 2009; Kysela 2011*). Další rovinou poznávání lokality jsou povrchové průzkumy (*John 2004*). Zatím poslední terénní aktivity představují rozsáhlé prospekce s detektory kovů, započaté v roce 2007 a trvající dodnes.²

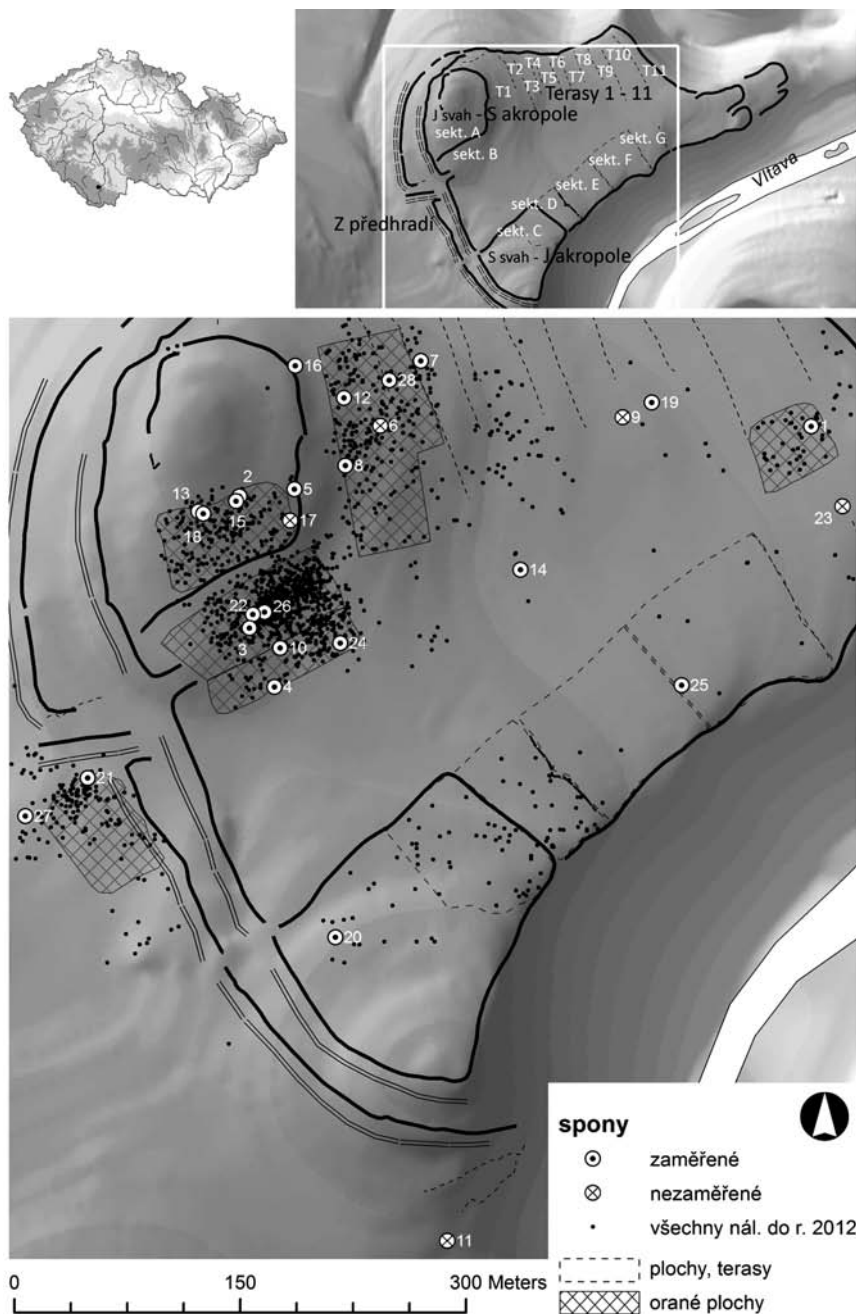
Metoda prospekce

Vzhledem k tomu, že lokalita je archeologickou rezervací, podařilo se po roce 2000 prosadit plošné zatravnění lokality, která je tak chráněná před dlouhodobou devastující hloubkovou orbou, ale nikoliv před amatérskými povrchovými průzkumy s detektory kovů. Proto bylo v roce 2007 přistoupeno k plošným profesionálně organizovaným průzkumům s detektory kovů. Kromě shromáždění archeologických dat je cílem těchto průzkumů preventivní ochrana lokality – prozkoumané plochy lze tak považovat za „ošetřené“ před nelegálními průzkumy.

Povrchová prospekce pomocí detektorů kovů si kladla především za cíl systematicky prozkoumat nadložní vrstvy a vyzvednout z nich všechny kovové nálezy, pocházející především z období osídlení oppida. Průzkumy byly prováděny na celé zatravněné ploše lokality každý rok na jaře a na podzim. Od roku 2010 byly prováděny také selektivní orby vybraných ploch (*obr. 1*). Orba se prováděla za účelem zvýšení dosahové hloubky, a tím pádem i maximální efektivity prospekce. Šlo výhradně o orby mělké s max. dosahem do 20 cm (na předhradí do 15 cm). Výzkum se soustředil především na ty části lokality, kde byly zachyceny největší koncentrace metalických nálezů. Jde především o jižní svah severní akropole, terasy 1–5 a 8–10, západní předhradí, ale i severní svah jižní akropole (*obr. 1*). Mnoho nálezů však pochází i z jiných částí oppida. Každý nález byl v terénu lokalizován pomocí GPS bodu. Vždy se procházely 2 až 3 plochy, které byly poté prozkoumány ještě jednou během podzimní kampaně, kdy povrch převrácený pluhem ulehla a plocha byla poté opět zorána. Tím můžeme poměrně spolehlivě vyloučit opomenutí většiny kovových nálezů v zemi do hloubky ca 20–30 cm. Kromě oraných ploch se prováděla prospekce i na neoraných plochách v předem rozdělených sektorech, rozdíl hustoty nálezů lze porovnat na *obr. 1*. Každý hledač byl opatřen identifikačním číslem a do seznamu byl uveden typ jeho přístroje. Tak je možno i analyzovat vlastnosti jednotlivých přístrojů na zvolené ploše.

Většina kovových nálezů získaná prospekci je z bronzu, popř. drahých kovů. Železné předměty, z nichž velkou část tvoří nálezy novověkého až recentního stáří, byly eliminovány během prospekce kvůli preferencím výzkumu. Zároveň je třeba konstatovat, že drobné železné předměty se v ornici na ploše třisovského oppida dochovaly velmi špatně a je pravděpodobné, že většina drobných (neboť v kolekci je jeden masivní exemplář spony Almgren 238) železných spon zanikla korozními procesy.

² Celý náleзовý fond je uložen v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích. Prvé nálezy spon v rámci těchto průzkumů pocházejí z roku 2007.

Obr. 1. Pracovní rozčlenění ploch oppida Třísov pro potřeby prospekce v letech 2007–2013 a lokalizované nálezy spon. Čísla na mapě odpovídají katalogu (tab. 1).

Fig. 1. Třísov oppidum, prospection sectors in years 2007–2013 and the localisation of fibulae finds. Numbers in the map correspond with the catalogue (tab. 1).

Katalog a vyhodnocení typového spektra spon z prospekce 2008–2013

Během prospekce v letech 2008–2013 bylo nalezeno celkem 28 (převážně bronzových) spon. Až na několik výjimek není obtížné většinu z nich typově a chronologicky zařadit – jedná se především o exempláře běžně z oppid známé (*tab. 1; obr. 2*). Typové spektrum je ovlivněno především materiálem – spony, které se obvykle vyskytují v bronzu, jsou také nejčastěji zastoupené v současné kolekci (např. typy Nauheim a Almgren 65). Mezi nimi se jednotlivě vyskytují méně obvyklí jedinci, ukazující na cizí původ, či luxusní exempláře, jen ojediněle nacházející analogie v soudobém oppidálním prostředí.

Chronologicky patrně nejstarším nálezem je spona středoláténské konstrukce se zduřelým lučíkem, běžně určovaná jako **mötschwilská** (č. 1; *obr. 2a: 1*). Podle R. Gebharda (1991, 40) se jedná o importy; mapování jejich prostorového výskytu (Márton 2004) však celkem přesvědčivě dokázalo jejich lokální produkci a mnoho podtypů. Tyto spony se považují za typické pro stupeň LT C2 (Gebhard 1991, 87; Čížmář 2006, 262), zejména na základě jejich datování na nekropoli Manching-Steinbichel (Krämer 1985, 29), a třísovský nález by potom odkazoval na aktivity probíhající na oppidu už od tohoto stupně. Ke stejnému závěru došla při vyhodnocování kolekce shromážděné J. Břeněm také Z. Karasová (2002, 250), ačkoliv v té mötschwilské spony chybí. Méně početné nálezy pocházejí také z dalších oppid – např. Staré Hradisko (Meduna 1970), České Lhotice (Danielisová 2010), Hrazany (Drda – Rybová 1997), Manching (Gebhard 1991) ad. Třísovský nález má nejbližší k variantě Mötschwil-Valle di Susa, náleзовě koncentrované především na území Švýcarska, Maďarska, Moravy a severní Transdanubie (Márton 2004, 292).

Z bronzové spony středoláténské konstrukce se dochovala jen bronzová jehla s polovinou vnějšího 3+3 vinutí (č. 2; *obr. 2a: 2*). Proto není snadné ji typologicky určit. V zásadě jsou dvě možnosti. První by ukazovala na starší typologické varianty spon Kostrzewski, označovaných jako typ A nebo B (Kostrzewski 1919, 14–18). Na Třísově bylo dosud evidováno deset železných exemplářů (Karasová 2002, 228) s různou šířkou vinutí. Jejich datace, mimo jiné také vzhledem k jejich nálezům ve stratigrafických polohách v opevnění (např. Drda – Rybová 1992, 335, 339; Jansová 1988, 313–315), předchází rozšíření spon typu Nauheim a spadá většinou do stupně LT C2 (Drda – Rybová 1994, 123; 1997, 108; Meduna 1980, 113–114), mohou se však vyskytovat i během stupně LT D1. Druhá možnost je, že se jedná o jehlu pozdně laténské spony Almgren 65, která má také vnější vinutí s 3+3 závitů. Zde by souhlasila i velikost.

Z jediného exempláře spony středoláténské konstrukce se zdobeným **štítkovým** (nebo listovým lučíkem) se dochoval pouze zlomek horní destičky bez vinutí se středovým žebrem (č. 3; *obr. 2a: 3*). Stejný pochází z původní kolekce J. Břeně (Karasová 2002, 234). Podle M. Čížmáře (2012), který tyto nálezy nedávno vyhodnotil, se jedná o typ charakteristický pro středoevropský prostor, zejména území Čech a Moravy. Vzhledem k tomu je označil jako „bójské“ spony. Chronologicky spadají do stupňů LT C2–D1 (obvykle se datuje do LT C2 nebo C2/D1), zajímavá je potom jejich absence v aglomeraci v Němčicích (chronologický aspekt?) nebo na Manchingu (regionální aspekt?; srov. Čížmář 2012, 350).

Bronzová spona spojené konstrukce se širokým páskovým lučíkem zdobeným rytím a se širokým vinutím s dochovanými čtyřmi závitů (č. 4; *obr. 2a: 4*) má patku k lučíku připojenou manžetkou a patří mezi nálezy na českých oppidech neobvyklé. Typologicky její

Č.	Typ spony / kov / dochování	Lokalizace a datum nálezů	Hmotnost	Délka	Inv. č.	Obr.
1	Mötschwil / bronz / fragment	Terasa 9–10 (15. 4. 2011)	8,83+ g	55+ mm	A 33.190	2a: 1
2	Vnější 3+3 vinití / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. A (8. 10. 2010)	1,47+ g	40+ mm	A 32.453	2a: 2
3	Štitková / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. B (15. 4. 2011)	1,09+ g	19+ mm	A 33.189	2a: 3
4	„Jarak“ / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. B (30. 9. 2011)	3,01+ g	37+ mm	A 33.194	2a: 4
5	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 4.3	Jižní svah severní akropole, sekt. A (8. 10. 2010)	2,79+ g	31+ mm	A 32.748	2a: 5
6	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 7.3	Terasa 1 (13. 10. 2009)	2,26+ g	37+ mm	A 33.160	2a: 6
7	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 7.1	Terasa 2 (23. 4. 2010)	2,03+ g	37+ mm	A 32.947	2a: 7
8	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 7.1	Terasa 1 (15. 11. 2008)	1,16+ g	37+ mm	A 33.195	2a: 8
9	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , neuvádí	Terasa 7–8 (říjen 2010)	0,68+ g	24+ mm	A 32.924	2a: 9
10	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 3.1	Terasa 1 (15. 11. 2008)	1,37+ g	26+ mm	A 33.200	2a: 10
11	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 3.1	Jižní svah pod oppidem (19. 4. 2013)	1,77+ g	50+ mm	A 33.828	2a: 11
12	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 5.1	Terasa 1 (3. 10. 2009)	0,81+ g	31+ mm	A 33.196	2a: 12
13	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 5.2	Jižní svah severní akropole, sekt. A (16. 4. 2011)	2,06+ g	31+ mm	A 33.188	2a: 13
14	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 7.1	Terasa 3, jižní část (24. 3. 2012)	1,40+ g	57+ mm	A 33.179	2a: 14
15	Nauheim / bronz / fragment; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 7.1	Jižní svah severní akropole, sekt. A (8. 10. 2010)	1,26+ g	50+ mm	A 32.758	2b: 15
16	Nauheim / bronz / téměř celá; <i>Striewe 1996</i> , Abb. 12: 12.3	Terasa 1 (30. 5. 2008)	1,82+ g	28 mm	A 33.197	2b: 16
17	Vnitřní 2+2 vinití / bronz / fragment	Severní akropole, vrcholová část (30. 6. 2009)	0,94+ g	15+ mm	A 33.134	2b: 17
18	Vnitřní 2+2 vinití / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. A (16. 4. 2011)	0,17+ g	22+ mm	A 33.192	2b: 18
19	Almgren 65 / stříbro / fragment	Terasa 8 (12. 2. 2011)	2,28+ g	18+ mm	A 33.369	2b: 19
20	Almgren 65 / bronz / fragment	Jižní akropole, sekt. C (17. 4. 2011)	3,06+ g	32+ mm	A 33.201	2b: 20
21	Almgren 65 / bronz / fragment	Západní předhradí (8. 10. 2010)	2,40+ g	21+ mm	A 32.827	2b: 21
22	Almgren 65 / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. B (16. 4. 2011)	2,77+ g	15+ mm	A 33.191	2b: 22
23	Almgren 65 / bronz / fragment	Jihovýchodní část oppida (2010)	3,13+ g	27+ mm	A 32.872	2b: 23
24	Almgren 65 / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. B (30. 9. 2011)	3,42+ g	31+ mm	A 33.199	2b: 24
25	Almgren 65 / bronz / fragment	Jižní část oppida, sekt. F (1. 4. 2012)	4,21+ g	34+ mm	A 33.178	2b: 25
26	Almgren 65 / bronz / fragment	Jižní svah severní akropole, sekt. B (8. 10. 2010)	2,62+ g	28+ mm	A 32.475	2b: 26
27	Almgren 65 / stříbro / fragment	Západní předhradí (1. 4. 2012)	8,10+ g	53+ mm	A 33.180	2b: 27
28	Almgren 238 / železo / fragment	Areál oppida (3. 10. 2009)	–	53+ mm	A 33.148	2b: 28

Tab. 1. Přehled spon objevených v průběhu detektorové prospekce v areálu oppida Třisov – hmotnostní a délkové údaje (+) označují, že jde o fragmenty.
 Tab. 1. Overview of fibulae found in the area of the Třisov oppidum – weight and length readings (+) denote fragments.

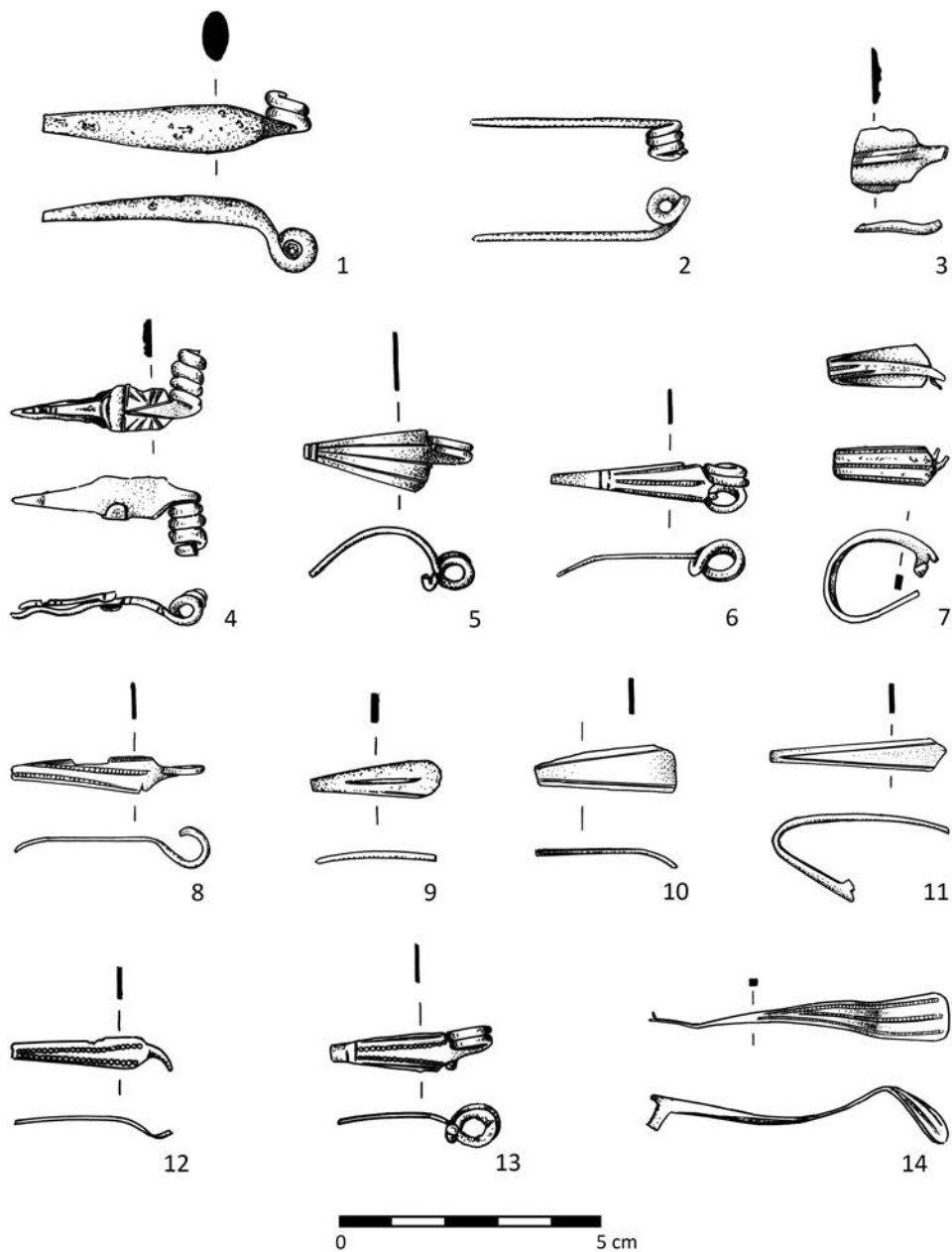
znaky ukazují do taurické oblasti Slovinska, povodí Sávy a dolního toku Dunaje (*Rustoiu* 1997, ryc. 11–20; *Božič* 1981, Taf. 4: 43, 328–329; 2001, 188–190, Sl. 21–24 – typ Podzemlij). Morfologicky (zejména páskovým lučíkem a dlouhým samostřílovým vnutím) se podobá stříbrným sponám, které byly součástí pokladu ze Židovaru (*Popović* 2011, 181) nebo v Hrtkovci (*Dautova-Ruševljan – Jevtić* 2006), ačkoliv materiálem a velikostí se neshodují (srov. obr. 2a: 4). Nejblíže analogie k této sponě pocházejí ze dvou nových nálezů v Lublani. Jsou označovány jako **typ Ljubljana** (D. Božič, ustní informace), s hlavní oblastí rozšíření v dnešním Slovinsku. Analogické nálezy sledují severojižní spojnicí do oblasti středního Dunaje (Gurina, srov. *Jablonka* 2001, 116, Pl. 81: 18, Neubau, srov. *Trebsche* 2001, 24, fig. 7: 61) až na Třisov. Datace těchto spon je vzhledem k masivnějšímu lučíku, spojené konstrukci a širokému vnutí nejpravděpodobnější do stupně LT C2.³

Početně nejbohatší je skupina bronzových spon typu **Nauheim** (č. 5–16; obr. 2a-b: 5–16), z prospekce pochází celkem 11 exemplářů. V původní třisovské kolekci jich Z. Karasová (2002, 236) eviduje 13 kusů (5 železných a 8 bronzových). Tyto spony představují typické a nejhojněji se vyskytující oppidální typy, zahrnující mnoho podtypů, lišících se chronologicky i prostorově. Jsou přítomny na každém oppidu, i tam, kde je jinak materiálová kolekce poměrně chudá (srov. *Danielisová* 2010, 64). V obou třisovských kolekcích převažují klasické formy typu Nauheim, které K. Striewe označuje jako skupinu A (*Striewe* 1996, 23–50, varianty výzdoby viz Abb. 12). Jeden exemplář (č. 5; obr. 2a: 5) by mohl patřit ke skupině C (*Striewe* 1996, 56–60, Taf. 22), která je charakteristická širokým lučíkem. Její hlavní oblastí rozšíření je jižní Francie západně od Rhône; v oblasti České republiky je doložená zatím jen jedním nálezem ze Starého Hradiska (*Striewe* 1996, 60). K. Striewe (1996) rozlišila starší a mladší varianty nauheimských spon, starší jsou charakteristické pro stupeň LT D1, mladší se pak měly objevovat od 70./60. let 1. stol. př. Kr. a měly být rozšířeny především západně od Rýna. Podle Striewe to bylo způsobeno pronikáním germánských skupin v 1. pol. 1. století př. Kr. do oblasti střední a východní Evropy (*Striewe* 1996, 169). V některých případech se nepočtené exempláře nauheimských spon našly i v raně římských kontextech. Podle názoru W. Zaniera se jedná o důsledek masové oblíbenosti těchto typů především ženských spon v průběhu stupně LT D1, kdy byly ještě během prvních desetiletí 1. stol. po Kr. „donášeny“, nebyly však již vyráběny (*Zanier* 2004, 72).

Všechny spony v třisovském souboru by měly patřit ke klasickým – starším typům. Tyto starší formy mají jednoduchý rámcový zachycovač (mladší ho mohou mít prolamovaný nebo plný s kruhovým otvorem, tato varianta se označuje jako typ Mokronog, srov. *Drda – Rybová* 1994, 128–129, obr. 40; *Božič* 1993, 141–143; *Sedlmayer* 2009, 179). Jediná spona z nové kolekce (č. 16; obr. 2b: 16) připomíná výzdobou lučíku (zachycovač se nedochoval) podobný exemplář ze Stradonic, který je kvůli prolamování řazen k mladším typům (*Drda – Rybová* 1994, 129, fig. 40: 19). Těto sponě je velmi podobný také jeden exemplář ze „staré“ kolekce z Třisova (*Karasová* 2002, tab. VI: 4).

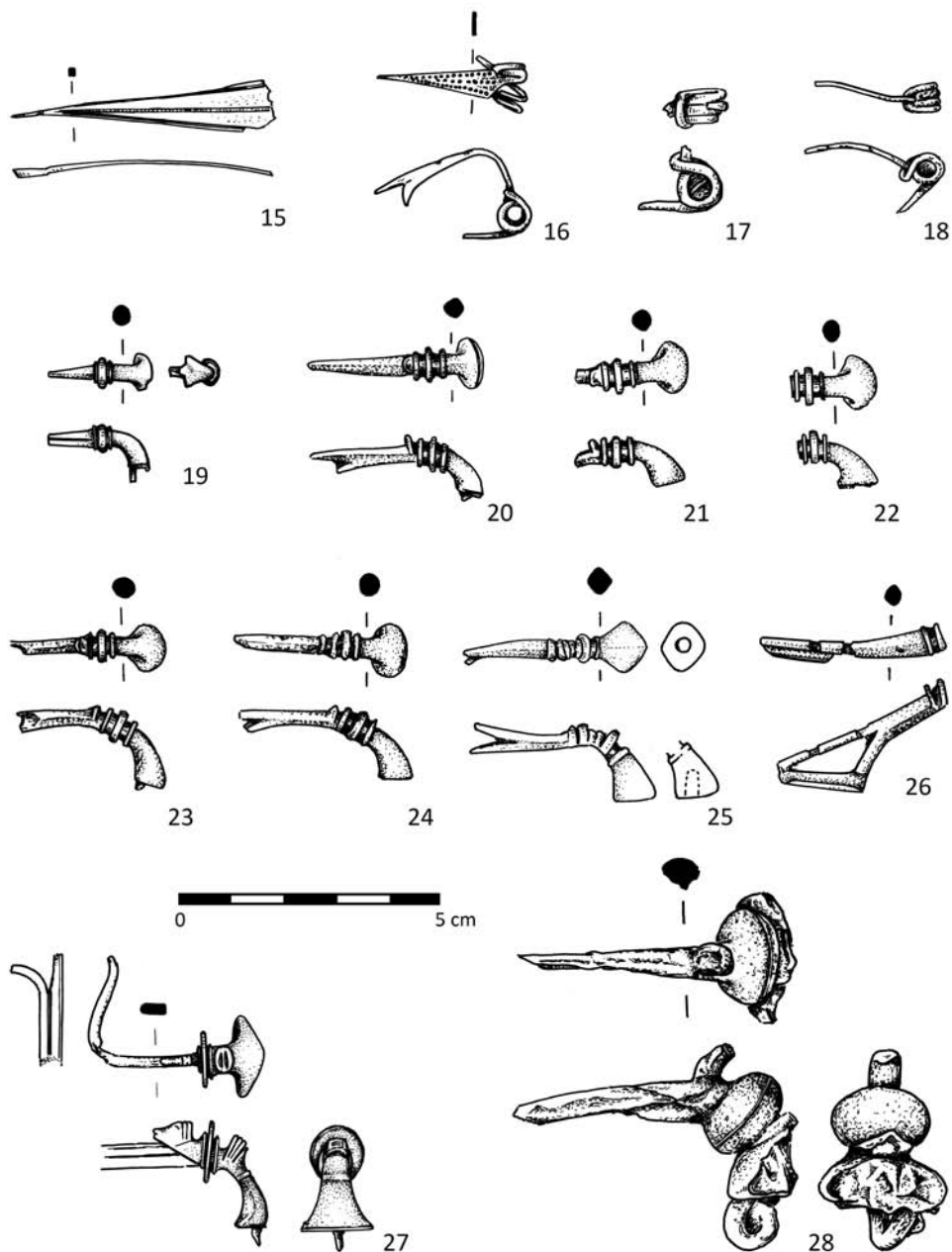
Výzdobě lučíku nauheimských spon se věnovali např. *Gebhard* (1991, Abb. 4) a naposledy *Striewe* (1996, Abb. 12). V rámci její typologie jsou zde zastoupeny výzdoby typu 3.1, 4.3, 7.1 a 3, 5.1 a 2, 12.3. Obecně lze v rámci nové i staré třisovské kolekce vyčlenit dvě základní skupiny – se dvěma (obr. 2a: 10–13; *Karasová* 2002, tab. VI: 1, 3) a třemi podélnými liniemi (obr. 2a: 5–8, 14; 2b: 15–16; *Karasová* 2002, tab. VI: 2, 4, 6, 8).

³ Za konzultaci děkujeme D. Božičovi.

Obr. 2a. Třísov, spony objevené při prospekci v letech 2008–2012. U nauheimských spon je uveden také typ výzdoby lučiku podle *Striewe (1996)*. Čísla odpovídají katalogu (*tab. 1*). Kresby: M. Fábiková.

Fig. 2a. Třísov, fibulae found during the survey in years 2008–2012. For the Nauheim type fibulae, the decoration type of the bow after *Striewe (1996)* is stated. Numbers correspond with the catalogue (*tab. 1*). 1 – A 33190; 2 – A 32453; 3 – A 33189; 4 – A 33194; 5 – A32748; 6 – A 33160; 7 – A 32947; 8 – A 33195; 9 – A 32924; 10 – A 33200; 11 – A 33828; 12 – A 33196; 13 – A 33188; 14 – A 33179.

Obr. 2b. Třísov, spony objevené při prospekci v letech 2008–2012. U nauheimských spon je uveden také typ výzdoby lučičku podle *Striewe (1996)*. Čísla odpovídají katalogu (*tab. 1*).

Fig. 2b. Třísov, fibulae found during the survey in years 2008–2012. For the Nauheim type fibulae, the decoration type of the bow after *Striewe (1996)* is stated. Numbers correspond with the catalogue (*tab. 1*). 15 – A 32758; 16 – A 33197; 17 – A 33134; 18 – A 33192; 19 – A 33369; 20 – A 33201; 21 – A 32827; 22 – A 33191; 23 – A 32872; 24 – A 33199; 25 – A 33178; 26 – A 32475; 27 – 33180; 28 – A 33148.

Někdy mohou být linie lemovány při okraji i jemnými souběžnými rýžkami (*obr. 2a: 13; Karasová 2002, tab. VI: 3*). Nápadné rozdíly jsou ve způsobu provedení linií. Zpravidla jde o výzdobu „tepanou“ drobným hrotem tak, že jednotlivé úhozy vytvářejí opticky souvislou rovnou linii (*obr. 2a: 5–6, 7, 10–11, 14; 2b: 15*). Hroty, kterými byl úhoz prováděn, jsou ovšem různých tvarů. Existují také exempláře s liniemi tvořenými kruhovými na sebe nasedajícími úhozy, které však již nepůsobí dojmem souvislé linie (*obr. 2a: 12–13*). Přehled základních typů způsobů výzdoby uzavírají spony s nespojitými úhozy v liniích – z Třísova pocházejí dva téměř identické exempláře (*obr. 2b: 16; Karasová 2002, tab. VI: 4*). Jen pro úplnost je ještě vhodné připomenout, že některé spony mají před svazkem rýh (v jejich nejvyšším místě) příčné rýžky (*obr. 2a: 3, 6; Karasová 2002, tab. VI: 3*).

Přehled druhů výzdoby nauheimských spon je za současného stavu poznání především určitou sondou do výrobní technologie. Jestli mají rozdíly ve výzdobě i chronologický význam, nelze zatím spolehlivě říci. Rozhodně by však analýza výzdob, a zvláště detailní dokumentace pracovních stop nástrojů užitých k výzdobám lučičků, mohla ve velkých vzorcích z řady lokalit pomoci sledovat otázku, do jaké míry jsou spony, v tomto případě typu Nauheim, předmětem lokální výroby, či dokladem importů mezi jednotlivými výrobními centry.

Ze dvou nekompletních bronzových jedinců se dochovala vinutí s vnitřní tětivou a s dvěma závitmi na každé straně (č. 17–18; *obr. 2b: 17–18*). Zde se může jednat buď o pozdně laténské spony typu **Kostrzewski D/E** (*Kostrzewski 1919, 19*), nebo **pozdně laténské drátěné spony s rámcovým zachycovačem** a vnitřní tětivou (*Venclová 2008, obr. 57: 6; Břeň 1964, tab. 8*). Na Manchingu jsou malé bronzové drátěné spony s 2+2 závitmi a vnitřní tětivou označovány jako „středolátenská“ skupina 4 a s rámcovým zachycovačem jako „pozdně laténská“ skupina 5 (*Gebhard 1991, 9, Abb. 1: 4, 2: 5*). Skupina 4 je podle Gebharda typem Kostrzewski D/E. Celý exemplář bronzové spony s vnitřní tětivou a s 2+2 vinutím z Břeňových výzkumů určila Z. Karasová také jako typ Kostrzewski D/E (*Karasová 2002, 230–234, tab. II: 3*). V dřívě většině případů bývají tyto spony vyrobeny ze železa, ukazuje to také původní třísovská kolekce (*Karasová 2002, 230–234*) i soubory z jiných oppid (např. *Břeň 1964; Meduna 1970; Jansová 1986; 1988; Drda – Rybová 1990; Gebhard 1991; Drda – Rybová 1992; Jansová 1992; Drda – Rybová 1994; 1997; Danielisová 2010*); v bronzu se vyskytují méně. Jednoduché spony s rámcovým zachycovačem a vnitřní tětivou (Břeňův typ C1, srov. *Břeň 1964, 222–224*) se ve srovnání s typem Kostrzewski D/E (typ B1) nevyskytují tak často.⁴ Podle *P. Drdy* a *A. Rybové* (1994, 127) spony typu Kostrzewski D/E chronologicky následují po nauheimských, a vymezují tak časově konec stupně LT D1, případně jeho přechod do LT D2. Současné s nauheimskými sponami by měly naopak být starší varianty spon s vnitřní tětivou, jejichž nepočetné nálezy jsou přisuzovány především jejich fragmentárnímu stavu (*Drda – Rybová 1994, 126*). Z toho je však nemožné rozlišit, zda se jedná o starší variantu spon s vnitřní tětivou, nebo o mladší typ Kostrzewski D/E. Znamená to, že se většinou setkáváme s datací všech těchto nálezů (včetně variant s rámcovým zachycovačem) do LT D1 (např. *Gebhard 1991, 95*). Vzhledem k jejich jednoduché formě a jisté univerzálnosti byl tento typ společně s nauheimskými sponami velmi rozšířený a jejich masová obliba charakterizuje vrchol osídlení středoevropských oppid.

⁴ Na Stradonicích se typu C1 našlo celkem 27 kusů (5 bronzových, 22 železných), oproti zhruba 200 kusům typu B1.

Druhá nejpočetnější skupina ze současných prospekci patří bronzovým sponám s litým lučíkem a rámcovým zachycovačem, tradičně určovaným jako typ **Almgren 65** (č. 19–27; *obr. 2b: 19–27*). Jedná se o spony původem z římské severní Itálie (*Demetz 1999, 28; Sedlmayer 2009, 118, Abb. 74; Gebhard 1991, 13*), které byly hojně přebírány v domácím prostředí a kopírovány v bronzu i v železe (*Gebhard 1991, 14–15; Demetz 1999, 28; Sievers 2007, 93; Sedlmayer 2009, 119*). Do stávající kolekce z Třísova obsahující pouze železné jedince přispěl nový soubor devíti novými nálezy (sedmi z bronzu a dvěma ze stříbra). Některé bronzové exempláře jsou morfologicky téměř identické (č. 20–24; *obr. 2b: 20–24*).

J. Břeň rozdělil typologicky spony A 65 na varianty D1 a D2, podobně jako R. Gebhard je rozdělil na skupiny 11 a 12, přičemž kritériem měla být přítomnost výčnělku za uzlíkem (*Břeň 1964, 243–253; Gebhard 1991, 13–14, Abb. 2; Demetz 1999, 46*). Třísovské nálezy ze železa (*Karasová 2002, 242–245*) odpovídají jedné i druhé variantě, bronzové exempláře ze zde prezentovaného souboru naopak mají všechny výčnělky za uzlíkem (č. 20–26; *obr. 2b: 20–26*) a spadaly by většinou pod Demetzovu variantu A 65a1a (*Demetz 1999, 29*) nebo pod Břeňovu variantu D1, případně ještě pod Gebhardovu skupinu 11. Demetz bezvýčnělkovou variantu eviduje jako typ A 65d, nicméně podle něj se vyskytuje velmi vzácně, a to i v železe (*Demetz 1999, 29, Taf. 1–6*). Zajímavé je proto, že řada spon z původního souboru a jedna ze stříbrných spon (viz níže) výčnělek za uzlíkem nemají a tento rys se zdá být typický pro celou skupinu nejen třísovských spon, ale i spon např. ze Stradonic (*Břeň 1964, tab. 16; Drda – Rybová 1994, 130*), Starého Hradiska (*Meduna 1970, Taf. 14*), Hrazan (*Drda – Rybová 1997, tab. 5*), i z Mančingu (*Gebhard 1991, 14, Taf. 58–60*). Podstatné by pro tyto dvě varianty bylo odlišné datování. Břeň skutečně uvádí variantu D2 starší než D1 (*Břeň 1964, 243–253*). Nikde jinde však podklady pro rozdíl v dataci nenacházíme, pouze Drda s Rybovou zmiňují současnost typů A 65 s výčnělkem se lžičkovitými sponami, které pak mají společně charakterizovat závěrečný horizont oppid (*Drda – Rybová 1994, 130*). Hlavním obdobím obliby spon A 65 má být stupeň LT D2a (podle dělení *E. Droberjara 2006*), současně se vyskytují zejména se lžičkovitými sponami a typem Cenisola (*Demetz 1999, 34*). Jejich produkční maximum pak leží mezi lety 80/70–50/40 př. Kr. (*Demetz 1999, 48*), či 70/60–50/40 př. Kr. (*Sedlmayer 2009, 178*). U třísovského souboru je nápadná podobnost provedení i proporcí minimálně šesti spon. Stejného jevu si všímá i J. Břeň v souboru ze Stradonic, a argumentuje proto pro jejich lokální produkci, i když nalezené polotovary spon A 65 jsou zde pouze železné (*Břeň 1964, 249*).

Dva unikátní exempláře spon A 65 byly vyrobeny ze stříbra (č. 19 a 27). V prvním případě se jedná o jednoduchou formu (č. 19; *obr. 2b: 19; 3: 1*) bez výčnělku za uzlíkem (*Demetz 1999, typ A 65d?*) a v druhém o velmi propracovaný exemplář (č. 27; *obr. 2b: 27; 3: 2*) s dvěma výčnělky po stranách uzlíku, z nichž jeden má podobu stylizované zvířecí hlavičky. Tato spona se shoduje s Demetzovým typem A 65c2b (větší spony s hranatým průřezem patky a se dvěma výběžky, pocházející původně z benátské oblasti, srov. *Demetz 1999, 29, Taf. 4: 4*). Zachycovač se nedochoval, ale byl zřejmě prolamovaný.

Stříbrné exempláře spon A 65 nebo A 238 eviduje S. Demetz v několika případech (*Demetz 1999, 28, 47, Taf. 4–5*); třísovský nález typologicky odpovídá např. stříbrné sponě A 65c1a z hrobu 18 v Ornavassu, a v San Bernardu (*Demetz 1999, Taf. 4: 1*). Bronzové exempláře kromě Mančingu (*Gebhard 1991, Taf. 10: 184*) eviduje *H. Sedlmayer (2009, 195, 201)* např. z Emony a Děvína a upozorňuje na jejich polohu na Jantarové stezce a jejich severoitalský původ. Co se týče chronologického zařazení, varianty A 65c jsou typologicky

spojeny se sponami Almgren 238, se kterými se mají vyskytovat přibližně ve stejnou dobu (Demetz 1999, 46–47). Absolutní data vymezují výskyt této mladší varianty A 65 lety 50/40 – 30/20 př. Kr. (Sedlmayer 2009, 195), což je velmi pozdní datování v rámci české oppidální chronologie.

Vývojově nejmladší z nového třisovského souboru je masivní železná spona s dvěma křídlovitými výčnělky za „uzlíkem“ (č. 28; obr. 2b: 28), známá jako typ **Almgren 238** (tzv. „Flügelfibel“: Demetz 1999, 42–48, Taf. 8–9, Karte 7). Třisovský nález je v pořadí třetím železným exemplářem z území České republiky, další dva pocházejí ze Stradonic (Břeň 1964, 253, tab. 17) a ze Starého Hradiska (Meduna 1970, Taf. 14: 5, Abb. 8: 10) a podobně jako u časově předcházejících spon typu Almgren 65 by se mělo jednat o domácí imitace severoitalských bronzových spon. Původní oblastí rozšíření bronzových předloh je východoalpská norická oblast (Salzburško, Korutansko a Slovinsko: Demetz 1999, 45, Karte 7; Sedlmayer 2009, 122). České a moravské bronzové a železné nálezy patří k variantě A 238a (případně A 238aa), kde jsou „křídla“ za uzlíkem ještě vytažena vzhůru a nespojují se; měly by tak typologicky navazovat na spony Almgren 65c, se kterými se mají vyskytovat současně. Z Manchingu pochází exemplář typologicky mezi A 65c a A 238aa (Demetz 1999, 46). Co do chronologie, varianta A238a je typologicky nejstarší, pozdně republikánská / časně augustovská. Absolutní datace v dalších lokalitách, kde se našly stejné exempláře (Stöffling, Gurina, Magdalensberg, Karlstein atd.), se pohybuje mezi léty 50/40–30/20 př. Kr., příp. úžeji vymezené 40–25 př. Kr. (Sedlmayer 2009, 125). Tato data by nám mohla ukazovat období posledního horizontu (zřejmě již ojedinělých) aktivit na střeoevropských oppidech.

Analýzy složení kovu třisovských spon

U prezentované kolekce spon z Třisova byly provedeny nedestruktivní analýzy složení kovu metodou XRF.⁵ K analýzám byly vybrány pouze jasně typologicky zařaditelné exempláře (tab. 2). Problematice složení spon oppidálního období bylo zatím v domácím prostředí věnováno, na rozdíl od starších období pravěku (srov. Frána et al. 1997), jen málo pozornosti. Ani v sousedních regionech se materiálovým složením laténských spon doposud příliš pozornosti nevěnovalo (výjimka viz Drinić 2012, 230).

Z metodického hlediska je zásadní provádět měření na povrchu očištěném od korozní vrstvy, protože měření vrstvy patiny poskytuje absolutně odlišné údaje.⁶ Přes komplikovanost výsledků povrchových analýz složení kovu lze považovat zjištěné výsledky za velmi zajímavé.

⁵ Měření provedl M. Fikrle (Ústav jaderné fyziky AV ČR, Řež u Prahy). Většina předmětů byl měřena na předem očištěné části a je třeba vzít v potaz i možnou nehomogenitu materiálu, neboť měření bylo prováděno v bodě o velikosti 0,1 mm. K analýze bylo využito přístroje Spectro Midex který je součástí infrastruktury projektu CANAM (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, projekt č. LM2011019). Přístroj využívá buzení charakteristického RTG záření pomocí Mo rentgenky. K vyhodnocení pak byl využit software společnosti Spectro s využitím vlastních kalibrací provedených na SRM společnosti MBH Analytical.

⁶ Jako příklad lze uvést sponu č. 4 (Cu 14,53 %, As 1,21 %, Ag 0,472 %, Sn 71,43 %, Sb 0,49 %, Pb 9,66 %, Bi 0,034), kde obsah Sn na očištěném vzorku je pouze 4,51 %. Podobně je tomu u spony č. 21 (Cu 6,87 %, As 0,55 %, Ag 0,18 %, Sn 60,54 %, Sb 0,32 %, Pb 17,14 %, Bi 0,19), kde Sn na očištěné ploše činí jen 14,88 %.

Č.	Inv. č.	Typ spony	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Au	Pb	Bi
1	A33190	Mötschwil	0	84.74	0	0.168	0.0092	13.58	0	0	0.032	0
4	A33194	Jarak	0	88.01	0	0.545	0.0345	4.512	0	0	6.34	0
5	A32748	Nauheim	0	85.51	0	0.124	0.0632	12.18	0.115	0	1.654	0
6	A33160	Nauheim	0	86.52	0	0.102	0.051	12.95	0.181	0	<0.011	0
7	A32947	Nauheim	0.1021	69.09	0	0.029	0.1073	29.37	0.082	0	0	0
8	A33195	Nauheim	0	83.86	0	0.125	0.0626	15.54	0	0	0.111	0
10	A33200	Nauheim	0	80.5	0	0	0.0455	14.4	0	0	4.65	0
11	A33828	Nauheim	–	86.19	–	0.022	0.0681	13.48	–	–	–	–
12	A33196	Nauheim	0	78.87	0	0.07	0.0579	15.63	0.064	0	4.74	0
13	A33188	Nauheim	0.11	85.28	0	0.058	0.0554	14.14	0	0	0.044	0
14	A33179	Nauheim	0.1072	79.24	0	0.122	0.1026	19.71	0.084	0	0.173	0
15	A32758	Nauheim	0	81.22	0	0.073	0.056	14.48	0	0	3.8	0
16	A33197	Nauheim	0	88.51	0	0.071	0.083	10.36	0.096	0	0.285	0
18	A33192	vnitřní 2+2 vinutí	0	90.46	0	0	0.0427	7.174	0	0	<0.043	0
19	A33369	A65-Ag (1) (2)	0	0.918	0	0	98.81	0	0	0.1871	0	0
			0	0.9906	0	0	98.73	0	0	0.2715	0	0
20	A33201	A65	0	79.9	0	0.204	0.0534	10.82	0	0	8.643	0.0682
21	A32827	A65	0	68.71	0	0.467	0.077	14.88	0.106	0	14.53	0.131
22	A33191	A65	0	73.38	0	0.253	0.087	15.53	0.1	0	9.747	0.1297
23	A32872	A65	0	72.71	0	0.217	0.072	10.71	0.147	0	15.61	0.068
24	A33199	A65	0	77.42	0	0.188	0.0284	11.52	0	0	10.46	0
25	A33178	A65	0	78.03	0	0.593	0.129	11.26	0.519	0	8.937	0.163
26	A32475	A65	0	79.45	0	0.221	0.0958	8.783	0.211	0	11.05	0
27	A33180	A65-Ag	0	71.79	0	0	91.98	0	0	0.2811	0.5371	0

Tab. 2. Přehled výsledků XRF analýz složení kovu (v %) u kolekce spon objevených v průběhu detektorové prospekce v areálu oppida Trisov.

Tab. 2. Overview of XRF metal composition analysis results (in %) for the fibulae assemblage found in the course of detector survey in the area of the Trisov oppidum.

Obr. 3. Třisov, dvě stříbrné spony typu Almgren 65 nalezené při prospekci.

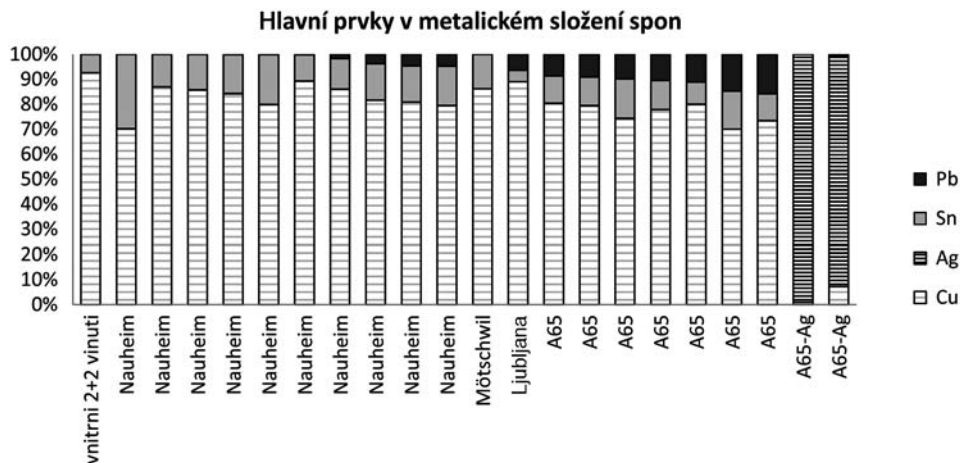
Fig. 3. Třisov, two silver Almgren 65 type fibulae found during the survey.

Dvě spony typu Almgren 65 byly již vizuálně identifikovány jako stříbrné a analýzy to plně potvrdily. Prvá z nich (č. 19) je vyrobena z vysoce jakostního stříbra (téměř 99 %), druhá (č. 27) má ryzost téměř 92 %. Jako příměsi se zde uplatňuje měď a nevýrazné podíly zlata a olova. Jde tedy o prakticky identické složení stříbrných slitin, s jakými se setkáváme u stříbrných obolů typu Stradonice a Stradonice/Karlstein (Militký 2010, 58, tab. 2; Militký – Vacinová 2012, 27–29, č. 24–29). Tato shoda je spíše náhodná, neboť obecně předpokládáme původ těchto spon v severní Itálii či v alpských regionech. Rozhodně jde ale o hodnotné předměty, jejichž dobovou cenu lze rámcově přepočítat na lokální bójskou měnu. Fragment spony č. 27 s hmotností 8,1 g odpovídá přibližně 20 až 27 obolům typu Stradonice (jejich váhový standard se pohybuje okolo 0,30–0,40 g). Neznáme sice poměr zlata a stříbra ve střední Evropě v pozdní době laténské, patrně však příliš nepochybíme, budeme-li předpokládat, že mohl být okolo 1 : 12, tedy podobný, jaký je doložen u Římanů v augustovském období. V takovém případě jedna zlatá osmina statéru mušlové řady (okolo 0,85 g) měla hodnotu asi 25 až 34 obolů, tedy zhruba tolik jako zachovaný fragment spony č. 27. Celý exemplář této stříbrné spony by mohl odpovídat hodnotě zhruba 1,5 zlaté osminy statéru.

Ostatní analyzované spony z Třisova lze i na základě analýz složení kovu označit za bronzové. U žádných z nich nebyl zachycen zinek, tedy prvek tvořící základní příměs mosazi, antického orichalka. Je tedy zřejmé, že tento kov ještě nebyl v pozdní době laténské výrazněji užíván. S touto skutečností koresponduje předpoklad, že mosaz se do Čech dostala až ve starší době římské jako import z římských provincií (Droberjar – Frána 2004). O využití mosazi v pozdní době laténské víme prostřednictvím analýz složení kovu zatím málo. Existuje však výmluvné svědectví o její obecné neznalosti u Keltů v Čechách, a to prostřednictvím mincí. Známe totiž mosazné suberátní statéry bez stop plátování zlatem či pozlacení, které měly klamat svým zlatavým vzhledem. Jeden vindelický mosazný suberátní statér pochází ze Stradonic (Militký 2010, 54).

Zásadním zjištěním v rámci analyzované kolekce spínadel jsou výrazné rozdíly mezi složením spon typu Nauheim a Almgren 65 (obr. 4). Pro nauheimské spony (č. 5–16) je typický nízký obsah olova – od stopového množství až do 4,65 %. Měď se pohybuje zpravidla nad 80 %. Výrazným a specifickým prvkem zjištěným pouze u tří nauheimských spon je téměř stopové zastoupení niklu (č. 7, 13–14). Pouze jedna z nauheimských spon (č. 7) se výrazněji odlišuje od ostatních poměrem Cu-Sn v poměru 69 : 29 (tab. 2; obr. 4).

Spony typu Almgren 65 mají obsah mědi vždy pod 80 % a žádná z nich neobsahuje nikl. Zásadní rozdílem oproti typu Nauheim je výrazně vyšší zastoupení olova – v rozmezí 8,6

Obr. 4. Hlavní prvky složení kovu u kolekce spon ukazující rozdíly zejména mezi sponami typu Nauheim a A 65.

Fig. 4. Main metal composition elements in the fibulae assemblage showing differences mainly between the Nauheim and A 65 fibulae types.

až 17,1 %, převahou však nad 10 %. Specifickým prvkem zjištěným jen u pěti spon typu Almgren 65 (č. 20–23, 25) je stopové zastoupení bismutu (*tab. 2*). Je zřejmé, že tyto opakující se rozdíly nejsou náhodné a mohou být potvrzením buď domácích výrobních postupů v různých chronologických obdobích, nebo předpokládaného alpského původu spon Almgren 65. Toto zjištění by však bylo nutné podložit analýzou složení kovu u dalších prokazatelně alpských výrobků.

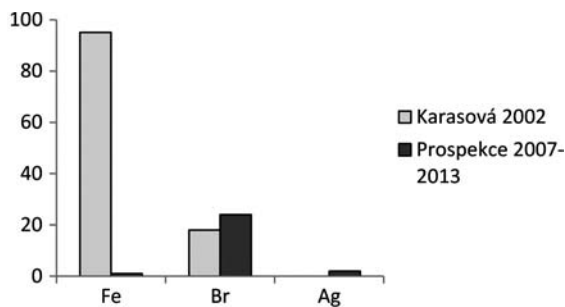
Téma složení slitin mědi v pozdní době laténské je v počátcích. V případě Třisova bude v této souvislosti významné analytické zpracování metalurgického odpadu ze zdejších kovoliteckých dílen – slitků, licích kanálků, licích hlav a také polotovarů, především pásově odlévaných perel.

Prostorové aspekty nalezených spon – předběžná zjištění

Určitou nevýhodou současné skupiny třisovských spon je jejich nálezový původ v ornici. Zachovány jsou sice prostorové informace, ale datovat struktury na oppidu takto nelze. Veškeré předměty z prospekce na Třisově nebyly zatím z prostorového hlediska celkově vyhodnoceny, nicméně v určitých případech lze z nálezových kontextů spon a ostatních předmětů učinit zajímavé, byť předběžné poznatky.

Většina exemplářů (typy Nauheim, Almgren 65 a 238) pochází z nálezově bohatých (oraných) ploch jižně a východně od severní akropole (*obr. 1*), kde se pravděpodobně koncentrovaly sídlištní jednotky s předměty prestižního charakteru (o čemž např. svědčí i kolekce mincí) i výrobní aktivity, především dílny s metalurgií barevných kovů.

Jedna ze stříbrných spon Almgren 65c (č. 27; *obr. 2b: 27; 3: 2*) pochází z plochy západního předhradí, kde se našly i další luxusní předměty (např. dva zlaté prsteny či části

Obr. 5. Srovnání materiálových skupin spon z výzkumů J. Břeň (Karasová 2002, bez neidentifikovaných exemplářů) a současných prospekcí.

Fig. 5. Comparison of material composition fibulae groups from research of J. Břeň (Karasová 2002, without unidentified specimens) and the current survey.

importovaných nádob). Naopak zde téměř chybějí doklady výrobních aktivit. Bez archeologického výzkumu zůstávají interpretace i význam situací na západním předhradí nejasné, nicméně nálezová situace naznačuje sídelní kontext s koncentrací prestižní složky na neopevněném předhradí podél hlavní přístupové komunikace směrem k bráně. Podobná sídlištní jednotka se pravděpodobně nalézala v prostoru současného zemědělského družstva, odkud je dokonce doložena výroba mincovních střížků (Hlava 2008). Doklady bohatých usedlostí z ploch vně hradeb pocházejí také ze Starého Hradiska (Čižmář, M. 1989b; Čižmář, I. 2008) nebo rozsáhlého jihovýchodního předhradí Závisti, které však bylo alespoň částečně na východě ohrazeno (Drda – Rybová 1997, 81–82). Dosavadní zjištění ukazují, že sociální postavení neopevněných předhradí bylo srovnatelné s parcelami *intra muros*, čemuž napovídá především skladba nálezů.

Interpretace souboru ve středoevropském kontextu

Společně se staršími nálezy čítá momentálně třísovská kolekce 141 exemplářů. Je to sice nesrovnatelný počet s (analyzovaným) souborem ze Stradonic (647 ks: srov. Břeň 1964; Drda – Rybová 1994), ale ve srovnání s oppidy Závist (asi 135 ks: Motyková – Drda – Rybová 1978; Čižmář 1989a; Drda – Rybová 1990; 1992, 335; 1997; 2001), Hrazany (47 ks: srov. Jansová 1986; 1988; 1992) a Staré Hradisko (100 ks – pouze z prostoru analyzovaného dvorce, srov. Danielisová 2003) se jedná o soubor reprezentativní.

Nejvýraznějším rozdílem mezi současnou kolekcí a exempláři z výzkumů NM vedených J. Břeňem a vyhodnoceními Z. Karasovou (2002) je kromě počtu spon (28 : 120) zejména materiálový poměr bronzu a železa. Vzhledem k metodice povrchové prospekce, kdy bylo železo z různých důvodů eliminováno, v současné kolekci dominují spony z bronzu. Při celkovém vyhodnocení je patrné na první pohled, že z prospekce pochází přibližně stejné množství bronzových spínadel (a navíc dvou stříbrných exemplářů) jako z celého předchozího výzkumu J. Břeň (23 : 18; obr. 5); podobnou situaci v poměru železných a bronzových spínadel lze sledovat např. také na Závisti (asi 115 : 20; srov. Motyková – Drda – Rybová 1978; Čižmář 1989a; Drda – Rybová 1990; 1992, 335; 1997; 2001). Oproti tomu jsou železná spínadla v původní kolekci zastoupena v naprosté většině (95 kusů, bez neidentifikovaných jedinců; srov. Karasová 2002). Spona typu Almgren 238 je jediným železným kusem v současné kolekci – jde o naprosto ojediněle se vyskytující masivní exemplář, který se v ornici díky tomu také dochoval. Je možné, že podobných spínadel se

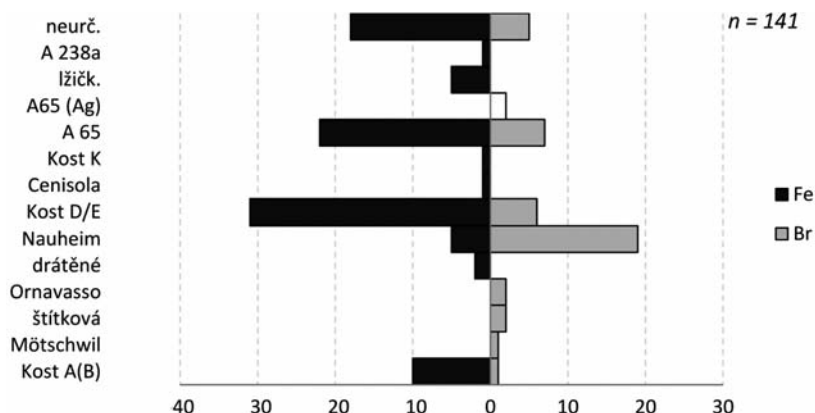
mohlo na oppidu původně vyskytovat více, jak již ukázal soubor z Břeňových výzkumů. Přítomnost některých typů (např. Almgren 65) byla původně dokonce evidována pouze v železe, ačkoliv se jedná o poměrně rozsáhlou skupinu (22 kusů; srov. *Karasová 2002*, 242), lžičkovité spony se zde v bronzu zatím nenalezly vůbec. Železné spony Almgren 65 v českém prostředí převažují kromě Trisova např. na Stradonicích (96 Fe : 34 Br srov. *Břeň 1964*, 243–253; *Drda – Rybová 1994*, 130).

Produkce železných spon se považuje za imitaci původně bronzových (nebo z drahého kovu) importovaných spinadel, které byly v lokálním prostředí masově šířeny v dostupnějších materiálech – bronzu, a zejména v železe (*Břeň 1964*, 249; *Sievers 2007*, 93). Proto mají železné varianty známých typů i svá prostorová a chronologická specifika. Bronzové nauheimské spony mají původní oblast produkce na horním Rýně (*Striwe 1996*, 161–168), odkud se šířily východním a jižním směrem; oproti tomu železné by měly být typické především pro „východokeltský“ okruh (*Striwe 1996*, 68, Karte 27), tj. pro střední Evropu. Odtud se podle *Striwe (1996, 69)* dostaly dále na severozápad do oblasti przeworské kultury.

Bronzové spony typu Almgren 65 pocházejí původně ze severoitalské oblasti (*Sedlmayer 2009*, 118) a jejich železné varianty se šířily opět zejména ve „východokeltském“ prostoru (*Gebhard 1991*, 28; *Demetz 1999*, 38). Jejich hlavní oblastí je střední Podunají a českomoravský prostor, stejně jako u lžičkovitých spon, které jsou v železe přítomné např. v lokalitě Thunau am Kamp (*Karowski 2006*, 49, 63, Abb. 24: 1748, 26: 1784) nebo v významně velkém počtu na Oberleiserbergu (70 kusů), kde se i předpokládá jejich lokální produkce (*Karowski 2009*, 118). Nejzápadnějším výskytem železných spon Almgren 65 je oppidum Altenburg-Rheinau, ovšem stav poznání je závislý na jejich dochování a schopnostech rozpoznat tyto typy spon v západním prostředí (např. v Galii, srov. *Gebhard 1991*, 28).

Stříbrné (a zlaté) spony patří stále k velmi vzácným nálezům v oppidálních (i jiných) souborech. Celé exempláře byly nalezeny např. na Manchingu, kde se jednalo o lžičkovitou sponu a sponu s uzlíkem na lučíku (*Gebhard 1991*, Taf. 10: 179, 180) analogickou staršímu trisovskému nálezu (*obr. 3: 1*). Obě spony se našly v jednom kontextu a W. Krämer, který provedl vyhodnocení podobných nálezů (*Krämer 1971*), upozorňuje na význam jejich častého výskytu v párech. Další známé nálezy párů stříbrných spon pocházejí např. z pokladů v Lauterach, z Great Chesterford a Le Catillon de Haut (*Krämer 1971*), z pokladu v Židovaru (*Popović 2011*) a Hrtkovci (*Dautova-Ruševljan – Jevtić 2006*), nalezeny byly také na Stradonicích a v dalších lokalitách shrnutých v publikaci *J. Militkého* a *M. Karowského (2013, 29)*. Jednotlivé exempláře lze také jmenovat z oppida Heidentränk (typ TKF – se zvířecí hlavičkou: *Schlott 1985*, Abb. 20: 4–9), dvě stříbrné jehly se našly na Manchingu (*Gebhard 1991*, Taf. 10: 178, 181) atd. Všechny nálezy typologicky spadají do alpského prostoru (*Demetz 1999*, Karte 1–5, 16–18) a jejich severoitalský původ je zřejmý. Pokud jde o výskyt těchto spon v laténském prostředí, W. Krämer (1971, 130) uvažuje o obchodních stycích s římským prostředím. P. Jud (2006, 98) poukázal na častou přítomnost řetízku mezi sponami, a tím pádem na souvislost s ženským krojem, což by mohlo naznačit i přítomnost vysoce postavených rukojmí, přivdaných manželek, či (nejpravděpodobněji) oficiální diplomatické dary ze severní Itálie, kdy byly importované spony součástí celého darovaného kroje (*Sievers 2007*, 93).

Nálezy těchto ojedinělých, typově neobvyklých exemplářů ukazují především na možné spektrum dálkových kontaktů, a doplňují tak informace, jež poskytují importované mince

Obr. 6. Celkové vyhodnocení spon dosud známých z oppida Třisov.

Fig. 6. General evaluation of fibulae so far known from the Třisov oppidum.

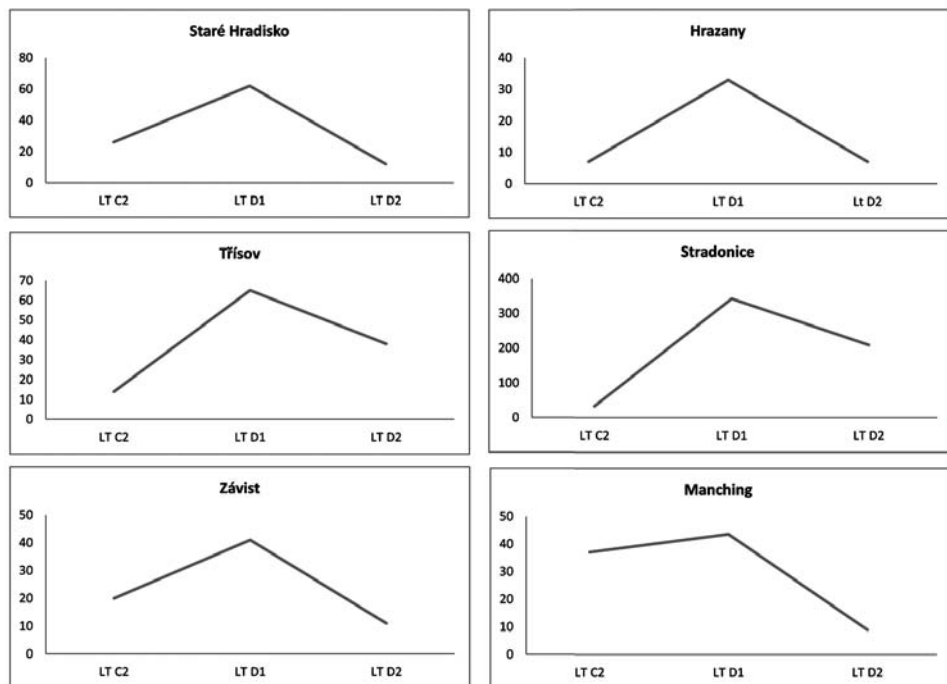
z území Moravy, jižního Bavorska, Norika, republikánského Říma a Galie. Bronzová spona spojené konstrukce (*obr. 2a: 4*) odkazuje svým původem na jihovýchod. V ostatním bronzovém inventáři se ze stejné oblasti vyskytují například také bronzové pukličky se středovým zdobeným výčnělkem. Nálezy z těchto oblastí vynikala doposud velká oppida Manching, Stradonice nebo Staré Hradisko (*Božič 1993*). Dvě stříbrné spony typu Almgren 65 zase ukazují na aktivní zapojení oppida do kontaktů v rámci středodunajského prostoru, které je patrné např. i na unikátním spektru importů (*Kysela 2011*), a zařazují tak Třisov po bok oppid Manching a Stradonice.

Současnou prospekci se i výrazně rozšířilo typové spektrum spon (*obr. 6*), které v některých případech znamenalo i chronologický posun směrem do starších, a zejména do mladších období. Již *Z. Karasová (2002, 250)* si všimla, že se ve stávající kolekci vyskytují exempláře ze stupně LT C2, a uvažovala proto o dřívějším počátku osídlení oppida, než původně předpokládal *J. Břeň (1991, 544)*. Nové nálezy však ukázaly také na přítomnost velmi mladých typů (Almgren 65c a 238a), které byly v českých zemích doposud evidovány pouze ze Stradonic a Starého Hradiska (*Břeň 1964, 253, tab. 17; Meduna 1970, Taf. 14: 5, Abb. 8: 10; Demetz 1999, Taf. 9: 1*) a které závěrečnou hranici aktivit na oppidu posunují až za polovinu 1. stol. př. Kr.

Závěrem – co vypovídají spony o vývoji osídlení oppid?

Díky novým informacím je možné konstatovat, že nálezy z Třisova pocházejí ze všech chronologických stupňů osídlení oppid (tj. LT C2–D2a)⁷ – 14 exemplářů ze stupně LT C2

⁷ Používaná chronologie vychází kvůli přehlednosti z koncepce navržené *E. Droberjarem (2006)*, který zase vychází z porýnské terminologie, původně navržené *A. Mironem (1986; 1991)* používající stupeň LT D2. Poslední fáze je v grafech (*obr. 7*) zjednodušeně označována jako LT D2 (= Droberjar LT D2a); LT C2 = 180/150–130/110 př. Kr., LT D1 = 130/110–80/70 př. Kr., LT D2 = 80/70–50/30 př. Kr.

Obr. 7. Chronologická dynamika spon ve vybraných oppidálních lokalitách (data podle: Břeň 1964; Gebhard 1991; Drda – Rybová 1990; 1992; 1994; 1997; 2001; Karasová 2002; Danielisová 2003). K označování fází srov. pozn. 7.

Fig. 7. Chronological dynamics of fibulae at selected oppidum sites.

(případně LT C2/D1, viz také níže), 65 ks ze stupně LT D1 a 38 ks z nejmladšího horizontu LT D2a. Rozmezí osídlení Třísova je tak zatím možné klást v absolutní chronologii mezi roky ca 150 a 50/30(20) př. Kr. (srov. Sedlmayer 2009; Demetz 1999; Kysela 2013).

Situace na ostatních oppidech je podobná. Na všech jsou v různých frekvencích zastoupené spony ze stupně LT C2 (obr. 7). Avšak hodně se již liší představy o počátcích jejich osídlení. Nejvíce práce na vyhodnocování oppidálního materiálu bezesporu vykonali P. Drda s A. Rybovou při zpracovávání bohatých nálezových celků ze Stradonice, a zejména ze Závisti (Drda – Rybová 1990; 1992; 1994; 1997; 2001), kdy nejdůležitější analýza byla prezentována v publikaci stratigrafie hlavní brány D (Drda – Rybová 1992). Typologicko-chronologický rozbor spon v jejich úvahách přitom hraje klíčovou roli. Prezentované závěry je však v současné době nutné poněkud korigovat (poslední kritika viz Kysela 2013, 86–131). Počátek opevnění Závisti autoři kladou k r. 175 př. Kr. do stupně LT C2 (Drda – Rybová 1997, 108), ten začíná podle chronologie převzaté od G. Kaenela mezi roky 190 a 175 př. Kr. (k vyšší dataci 200–190 př. Kr. se v posledním zhodnocení kloní i J. Kysela 2013, 112, 119–120) a bylo nutné umístit před něj ještě domnělý sídelní horizont z přechodu stupňů LT C1/C2. Počátek mladolatského osídlení Závisti měl tedy nastat na samém počátku 2. stol. př. Kr. Na oppidu Hrazany se v destrukci hradeb nalezla spona Kostrzewski B, která je na Závisti v bráně D podle autorů přítomná až v druhé konstrukční fázi,

a proto bylo automaticky oppidum Hrazany datováno o jednu generaci později – vznik kolem r. 150 př. Kr. Stradonice s Třisovem mají být „plnohodnotnými“ oppidy až od stupně LT D1; nápadně malý počet spon ze stupně LT C2 na Stradonicích autoři spojují s dosud neopevněným sídelním horizontem 1. Opevnění mělo být vystavěno až ve stupni LT D1 (poslední třetina 2. stol. př. Kr.) v horizontu nauheimské spony stejně jako na Třisově (Drda – Rybová 1997, 108–109).

Situaci na Závisti zhodnotil v nedávné době J. Kysela (2013). Ten posunul datování druhé fáze výstavby tamní hradby do závěru stupně LT C2, spíše k počátku LT D1, a samotný počátek opevnění oppida až k polovině 2. stol. př. Kr. (Kysela 2013, 129). Vznik oppida Staré Hradisko na Moravě se původně kladl dosti hluboko do 1. pol. 2. stol. př. Kr., zejména kvůli „krajně složité vertikální stratigrafii hradeb“ (Drda – Rybová 1997, 109). M. Čížmář toto datování připouštěl a zdůvodňoval jej přítomností mötschwilské spony (Čížmář 2002, 56). V posledních letech se však především díky nálezům z Němčic začal přiklánět k mladší dataci počátků oppida do doby okolo poloviny 2. stol. př. Kr. (Čížmář 2006, 267) a vodítko přitom viděl zejména v absenci štitkovité spony datované do stupňů LT C2–D1 v Němčicích a naopak v její přítomnosti na Starém Hradisku (Čížmář 2012, 350). Zastoupení stupně LT C2 na Starém Hradisku může být kromě spon doloženo také bronzovými opasky se středovým vývalkem a obdélníkovými postranními destičkami se dvěma či třemi otvory na protažení řetízků (Čížmář 2002, 26), které jsou datovány do stupně LT C2 (Čížmář 2006, 264), stejně jako některé typy mincí z lokality. Zastoupení spon z LT C2 je na Starém Hradisku poměrně početné, podobně jako na Závisti nebo Manchingu (obr. 7).

Absolutní datace konce osídlení oppid v českomoravském prostoru se pohybuje někde kolem poloviny až 3. čtvrtiny posledního století př. Kr. a je dávana do souvislosti mj. také s historickými okolnostmi tzv. galských válek (počátek 50. let 1. stol. př. Kr.). Konec oppid je podle nejmladších nálezů z V. horizontu na Závisti datován mezi roky 50–30/25 př. Kr.; ještě v 50. letech mělo však dojít ke zprostředkování techniky sypaných valů „potenciálními reemigranty z Galie“, která se váže přímo na Caesarovo galské tažení (Drda – Rybová 1997, 114).⁸ Podobně (tj. v letech 50–30 př. K.), na základě chronologického vyhodnocení nejmladších nálezů (spony A 65 a lžičkovité, militaria mající analogie v nálezovém souboru z Alésie apod.), je v současné době datován i konec oppida Manching (Sievers 2004). Ten se posouvá stále do minulosti od počátečního odhadu k r. 15 př. Kr., kdy Bavorsko obsadila římská armáda (Krämer 1962, 296). Ve své době přelomový text J. Waldhausera (1983) zasadil konec oppid do augustovského období, konkrétně mezi roky 50–25 př. Kr. Jeho oppidální latén končí stupněm LT D1b, přičemž z pohledu relativní chronologie navazuje na bavorský systém W. Krämera a opírá se o nálezové celky západně a jižně od našeho území (srov. Waldhauser 1983, 331–334). E. Droberjar klade konec stupně LT D2a („keltský latén“), stejně jako u Waldhausera charakterizovaný sponami Almgren 65, 238a a lžičkovitými sponami do 40. let 1. stol. př. Kr., kde má počátek plaňanská skupina großromstedtské kultury (Droberjar 2006, 60). Pro ni typické prohnuté (*geschweifte*) spony jsou charakteristické pro stupeň LT D2b a na oppidech se již nevyskytují. „Oppidální latén“ je

⁸ Otázka transferu idejí výstavby závistských sypaných valů z Galie byla již zpochybněna (např. Fichtl 2010) a i současné nedestruktivní výzkumy ukazují pravděpodobně na jiné souvislosti spojené s tímto typem opevnění, včetně problematičnosti jejich absolutního datování. Přehodnocení si zaslouží i otázka galských „reemigrantů“.

tedy v pojetí chronologie vypracované E. Droberjarem „to, co se vyskytuje před počátkem plaňanského horizontu“. Výskyt spon Almgren 65 a lžičkovitých by měl končit někdy kolem poloviny 1. stol. př. Kr., spony Almgren 65c a 238a pak toto období protahují o další jedno či dvě desetiletí. Co se týče materiálové náplně posledního horizontu osídlení oppid, souputníci nepočetných výrazně mladých spon se hledají ještě hůře, tím spíš, že se jedná ve všech případech o ojedinělé nálezy. Pomoci by mohlo srovnání s keramickými soubory z území Bratislavy, kde se pozdně datovaná spínadla vyskytují i v sídlištních kontextech.⁹

Abychom si mohli ujasnit situaci kolem počátku a konce Třísova, je nutné srovnat časové spektrum spon vedle frekvence výskytu jednotlivých typů i s ostatním chronologicky citlivým materiálem – importy, drobným šperkem, a především mincemi. V současné době je dokončována analýza třísovske mincovní kolekce, čítající téměř 150 exemplářů.¹⁰ Již nyní je zřejmé, že v souboru prakticky zcela chybějí ražby prokazatelně datovatelné do období LT C2. Toto zjištění je důležité pro další úvahy o chronologii i ostatních českých oppid. Jde totiž o poměrně obecný jev. Stejný trend je zřetelný v doposud malé kolekci mincí z Hrazan (*Militký 2012*) a také v souboru mincí ze Závisti (*Drda – Rybová 2001*, 314–316, obr. 16). V této kolekci spadá kamsi do závěru stupně LT C2 pouze pozdní napodobenina třetiny statéru typu Athéna-Alkis (*Drda – Rybová 2001*, obr. 16: 2). Jde o ražbu, kterou můžeme s vysokou dávkou pravděpodobnosti spojit s počátečním horizontem Závisti, resp. jeho mincovní produkcí. Klíčové je však svědectví mincí z oppida Stradonice (např. *Píč 1903; Paulsen 1933; Militký 2010*). V rámci zhruba 2000 jednotlivě nalezených mincí z areálu této lokality jsou ražby prokazatelně vzniklé v průběhu LT C1–C2 přítomny jen několika málo exempláři, které rozhodně nenaznačují existenci lokality již v průběhu LT C2. Prokazatelně nejstarší horizont spojitelný s počátky mincovnictví na oppidu, a tedy zřejmě i s počátky lokality, reprezentují opět emise pozdních napodobenin typu Athéna-Alkis, které již tvoří jakési prototypy ražeb mušlové řady (např. *Militký 2008*, 124; *2011*, 149–154), typické pro období LT D1. Tato skupina je dobře rozpoznatelná především na třetinách statérů (*Paulsen 1933*, 15, 140, č. 107, 110, Taf. 6: 107, 110; *Militký 2004*, 223, č. 1, Abb. 3: 1; *2010*, 30, č. 1, obr. 1a: 1). U osmin statérů je na líci zcela stylizovaná hlava, navazující na starší emise Athéna-Alkis, rubní motiv „trojúhelníku“ je již nový ikonografický prvek typický pro mincovní produkci českých oppid (*Paulsen 1933*, 55–57, 150, č. 495–498, 501–502, Taf. 24: 495–498, 501–502; *Militký 2010*, 31, č. 5, obr. 1a: 5). Uvedené ražby však s jistotou patří do „prvé generace“ mincí vzniklých na stradonickém oppidu.

Numismatický pohled na počátky mincovnictví českých oppid je v kontextu nových zjištění velmi zajímavý. Nejstarší české „oppidální“ zlaté emise se volně odvolávají k mincovní produkci v koridoru Jantarové stezky v horizontu LT C1–C2, kde byly v prostoru mezi Slezskem a rakouským Podunajím raženy zlaté emise typu Athéna-Alkis (např. *Kolníková 2006; Militký 2011*, 140–148; *Kolníková 2012*). Paralelně s nimi byly na českém území raženy tzv. české lokální emise, dříve nazývané jako ražby vedlejších řad (*Castelín 1965*, 40–52; *Militký 2008*, 122–124; *2011*, 148–149). Množící se nové nálezy mincí ze skupiny tzv. českých lokálních emisí na českém území naznačují, že jejich produkce byla

⁹ Tématu se věnovali I. Bazovský, G. Březinová, R. Čambal, M. Gregor a B. Kovár v příspěvku předneseném na VII. protohistorické konferenci: keltské, germánské a časně slovanské osídlení, 3.–6. 10. 2011.

¹⁰ Doposud bylo publikováno šest mincí z výzkumů J. Břeně (*Militký 1995*, 38, č. 12, tab. 1: 16–20; *2005*, 46, č. 77). Novou kolekci zpracovává J. Militký.

značná, neznáme však dosud místa jejich ražby. Za stávajícího stavu poznání dokonce není ani jasné, jestli emise Athéna-Alkis byly paralelně raženy také v Čechách – dosud registrované exempláře mohou být pouze importované. O to překvapivější je, že nejstarší zlaté emise českých oppid volně odkazují k nejmladším sériím typu Athéna-Alkis, typickým pro koridor Jantarové stezky, a nikoliv k tzv. lokálním českým emisím, které se vznikem domácích oppid mizí bez jakékoliv ikonografické stopy. Toto zjištění je nesmírně důležité – může naznačovat původ nových (?) osadníků, resp. elit zakládajících soustavu českých oppid odkudsi z východu či jihovýchodu, snad z koridoru Jantarové stezky (?). Realita přirozeně mohla být ještě daleko složitější. Rozhodně jde však o indikátor radikální změny mincovní produkce, která musí mít hlubší příčiny. Zároveň jde o důležitý relativně-chronologický záchytný bod – české napodobeniny emisí Athéna-Alkis volně odkazují k nejmladším typům dokumentovaným např. v rámci nálezového spektra Němčic nad Hanou (*Kolníková 2012*, Abb. 4: 36–39, 5: 47–56, 6: 57–71). České napodobeniny typu Athéna-Alkis lze tedy velmi pravděpodobně volně synchronizovat s koncem němčického sídliště. Je však zásadní otázkou, kdy skutečně k zániku sídliště v Němčicích došlo.

V této souvislosti se znovu vkrádá otázka důvodů absence oppid v severní polovině Čech. O mincovnictví oppidálního období v zóně na sever od oppid víme zatím velice málo, ale již drobný náhled do této problematiky na centrálním sídlišti v Žehuni na Kolínsku¹¹ naznačuje řadu odlišností u stříbrných obolů, které vznikly na neznámém místě, ale s jistotou mimo známá česká i moravská oppida.

Problematika mincí přirozeně přesahuje rámec tohoto příspěvku, nicméně jejich svědectví je za stávajícího stavu poznání v určitém chronologickém nesouladu s „tradičním“ archeologickým pohledem na počátek českých oppid v průběhu horizontu LT C2. Důvody tohoto jevu mohou být způsobeny nedostatečně poznanou chronologií počáteční fáze mincovnictví oppidálního období, ale i materiálové náplně stupně LT C2. Je však zjevné, že numismatická chronologie získala v posledních letech prostřednictvím němčického sídliště a obdobných dolnorakouských lokalit cenné opěrné body.

Jak již bylo řečeno, na Třísově mnoho indicií pro přítomnost materiálu stupně LT C2 kromě spon nemáme; nedávno byl sice kompletně vyhodnocen výzkum na západním předhradí (*Hlava 2008*), neposkytl však opory pro jiné datování než „oppidální latén“. Nevykazuje se zde ani typická keramika rozšířená ve středních Čechách, o které lze konstatovat, že alespoň začíná, nebo má hlavní fázi rozšíření ve stupni LT C2: s mramorováním, struhadlovitě drsněná a šedá zrnitá (srov. *Drda – Rybová 1997*, 101; *Venclová 2001*, 32–33). Ta je zachycena v sídlištní stratigrafii na oppidech Stradonice a Závist (*Drda – Rybová 1990*; *1994*, 131) a v menších počtech i na Hrazanech a Českých Lhoticích (*Drda – Rybová 1997*, 97, 101; *Danielisová 2010*). Na Stradonicích je však kromě (poněkud neprůkazných) keramických typů osídlení doloženo (jakkoliv slabým) sídelním horizontem 1 (*Drda – Rybová 1994*), potvrzeným i chronologickou analýzou souboru pocházejícího z výzkumu A. Stockého (*Venclová – Valentová 2012*, 53–72, 75).¹²

Z Třísova bylo celkem 14 spon zatím datováno jako „výskyt v LT C2“. Z této skupiny bychom teoreticky mohli vyloučit obě štítkové spony, když budeme předpokládat, že do

¹¹ Materiál zpracovávají autoři tohoto příspěvku a Tomáš Mangel.

¹² Za konzultaci této problematiky děkujeme Natálii Venclové.

souboru přibýly až počátkem stupně LT D1, a spony středoláténské konstrukce s vnější tětivou, až na jednu s dochovaným krátkým zachycovačem, která je typická pro LT C2 (Karasová 2002, 228). Zbydou nám tři spony (mötschwilská, středoláténské konstrukce s krátkým zachycovačem a typ Ljubljana), které lze spolehlivě datovat do stupně LT C2. V případě Třisova je tedy třeba vyčkat na další vyhodnocení materiálu, abychom mohli přítomnost významnějšího osídlení spojeného s výstavbou první fáze opevnění ze stupně LT C2 spolehlivě doložit nebo odmítnout.

Co se týče posledního horizontu osídlení Třisova, stejně datovatelný materiál jako spony Almgren 65c a 238a bychom hledali těžko. Do augustovského období bychom mohli zařadit některé třisovské importy (srov. Kysela 2011), ale pohybuje se již v rovině spekulací.

Pokud i přes uvedené komplikace srovnáme časový rozptyl spon na Třisově s ostatními oppidálními lokalitami, dostaneme velmi podobné výsledky. Časová dynamika vývoje ukazuje prudký nárůst osídlení (v počtu spon) ve stupni LT D1 a poměrně strmý pokles do stupně LT D2a (obr. 7). Všechny sledované lokality vykazují podobnou dynamiku – více či méně slabší počátek ve stupni LT C2, vrchol v LT D1 a výrazný pokles v poslední fázi LT D2a. Lze nicméně sledovat menší odchylky od tohoto trendu: Třisov a Stradonice mají výrazně silnější početní zastoupení spon z poslední fáze LT D2a (jsou zde zastoupeny i exempláře s počátkem výskytu kolem poloviny 1. stol. př. Kr.), oproti srovnatelně více-méně stopovému počtu spon z počáteční fáze (viz také Drda – Rybová 1994, 130–131). V případě Stradonic se jedná o 5,72 % v souboru čítajícím několik stovek exemplářů. Oppida Závist, Staré Hradisko a Manching naopak ukazují shodně poměrně silné zastoupení spínadel ze stupně LT C2 (26–28 %, Manching dokonce 37,1 %; srov. Gebhard 1991, 95), i když po kritickém přehodnocení by jejich počet možná také o něco klesl, a prudký úbytek na konci osídlení. Nesrovnatelně silné zastoupení spon ze stupně LT C2 v Manchingu souvisí bezpochyby s jeho kontinuálním osídlením od střední doby laténské.

Data mohou být zkeslena překrýváním fází, postupným vývojem lokální produkce, přenášením oblíbených spínadel do mladších období, jak to bylo pozorováno např. u nahuheimských spon (Zanier 2004, 72). Avšak vzhledem k charakteru produkce pozdně laténských spon, která u frekventovaných typů tihne k sériové výrobě (srov. Wells 1995, 93; Guillaumet 1993), se můžeme domnívat, že počet nalezených spínadel skutečně do jisté míry odráží dynamiku hustoty osídlení středoevropských oppid.

Vývoj osídlení by pak na základě chronologicky citlivých předmětů ukazoval poměrně rychlý vývoj na počátku s rapidním zvýšením populace během prvních dvou až tří generací a posléze neméně razantní propad s rychlým úbytkem obyvatel v posledních dvou generacích osídlení. Vývoj osídlení oppid ve střední Evropě se odráží také na otevřených sídlištech. Zde je výrazná změna v 1. stol. př. Kr. dokonce patrná v širším evropském kontextu (Haselgrove – Guichard 2013). U nás je však v případě otevřených sídlišť jen obtížně doložitelná, protože lokalit datovatelných spolehlivě pouze do stupně LT D2a známe jenom málo (srov. např. Sedláčková 1991; Droberjar 2006). Příčiny úbytku obyvatel na rovinných sídlištech mohou být podobné jako na oppidech, tj. ekonomické/obchodní (potiže na dálkových komunikacích), politické (válečné události v Galii a v Podunají) nebo organizační (méně lidí na potřebné aktivity), avšak spolehlivé záchytné body nám zatím scházejí. V Manchingu je sledován pokles populační hustoty související s přerušením některých ekonomických vazeb, úbytkem části elitní vrstvy a pravděpodobně i s vojensky neklidnějším

prostředím přibližně od 80.–70. let 1. stol. př. Kr. (Sievers 2004). Chronologie českých a moravských oppid tomu odpovídá; zde se uvažuje např. o odchodu části elit do Podunají nebo o jiných příčinách (srov. Danielisová 2011; Militký 2011).

Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu „Mincovnictví na českých oppidech doby laténské“ podporovaného GA ČR (reg. č. P405/10/1588).

Literatura

- Božič, D. 1993: Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju. *Arheološki Vestnik* 44, 137–152.
- 2001: Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi. *Arheološki vestnik* 52, 181–198.
- Břeň, J. 1956: Oppidum Holubov-Třísov. Předběžná zpráva o výzkumu Národního muzea z let 1954–55. *Časopis Národního Muzea – oddíl věd společenských* 125, 5–16.
- 1964: Význam spon pro datování keltských oppid v Čechách. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A-Historie* 18, 195–289.
- 1966: Třísov – Keltské oppidum v jižních Čechách. Průvodce pravěkem 2. Praha.
- 1984: Keltové v jižních Čechách. Katalog výstavy. České Budějovice.
- 1987: K výrobě tuhé keramiky na keltském oppidu v Třísově, okres Český Krumlov. *Časopis Národního Muzea – řada historická* 156, 1–9.
- 1991: Oppidum of Třísov. In: S. Moscati et al. eds., *The Celts*, Milano, 544.
- Castelin, K. 1965: Die Goldprägung der Kelten in den böhmischen Ländern. Graz.
- Čížmář, M. 1989a: Pozdně laténské osídlení předhradí Závisti. *Památky archeologické* 80, 59–122.
- 1989b: Erforschung des keltischen Oppidums Staré Hradisko in den Jahren 1983–1988 (Mähren, ČSSR). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 19, 265–268.
- 2002: Keltské oppidum Staré Hradisko. Olomouc.
- 2006: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě. *Archeologické rozhledy* 63, 261–283.
- 2012: „Bójské“ spony v Čechách a na Moravě. *Archeologické rozhledy* 64, 347–356.
- Čížmář, I. 2008: Zázemí keltského oppida Staré Hradisko. Ms. diplom. práce, Ústav archeologie a muzeologie MU Brno.
- Danielisová, A. 2003: K urbanizačnímu procesu v pozdním latěnu. Dvorec na oppidu Staré Hradisko. Ms. diplom. práce, Ústav archeologie a muzeologie MU Brno.
- 2010: Oppidum České Lhotice v kontextu svého sídelního zázemí. Praha – Pardubice.
- 2011: A pak se potichu vytratili. Zánik keltské civilizace v Čechách z pohledu archeologie. In: M. Bárta – M. Kovář eds., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha, 107–137.
- Demetz, S. 1999: Fibeln der spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern. *Rahden/Westf.*
- Drda, P. – Rybová, A. 1990: Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šíjovém opevnění. *Památky archeologické* 81, 308–433.
- 1992: L'oppidum de Závist: construction de la porte principale (D) et sa chronologie. *Památky archeologické* 83, 309–349.
- 1994: Hradiště by Stradonice: Rebirth of a Celtic Oppidum. Praha.
- 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema. *Památky archeologické* 88, 65–123.
- 2001: Model vývoje velmožského dvorce 2.–1. století př. n. l. *Památky archeologické* 92, 284–349.
- Drinić, I. 2012: Kasnolatske lijevane fibule s prostora jugostočne Panonije. *Vjesnik Arheoloskog muzeja u Zagrebu* 45, 225–238.
- Droberjar, E. 2006: Plaňanská skupina grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: E. Droberjar – M. Lutoský edd., *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*. Kounice, 20.–22. září 2005, Praha, 11–90.
- Droberjar, E. – Frána, J. 2004: Antická mosaz (aurichalcum) v českých nálezech časně doby římské. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 441–462.

- Fichtl, S. 2010: Réflexions sur les remparts de type Fécamp. In: S. Fichtl ed., *Murrus celticus. Architecture et fonctions des remparts de l'âge du Fer*. Collection Bibracte 19, Glux-en-Glenne, 315–334.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Moucha, V. – Sankot, P. 1997: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. With contribution by Peter Höglinger. *Památky archeologické – Supplementum* 8. Praha.
- Franz, L. 1942: Eine keltische Niederlassung in Südböhmen. *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag – Philosophisch-historische Klasse*. 2. Heft. Prag.
- 1943: Hollubauer Nachlese. *Germania* 27, 45–48.
- Gebhard, R. 1991: Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. *Die Ausgrabungen in Manching*. Band 14. Stuttgart.
- Guillaumet, J.-P. 1993: Les Fibules de Bibracte. *Technique et typologie*. Publications du Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines 14. Dijon.
- Haselgrove, C. – Guichard, V. 2013: Gaulois sont-ils dans la plaine? Reflections on settlement patterns in Gaul in the 1st century BC. In: S. Krausz – A. Colin – K. Gruel – I. Ralston – T. Déchezleprâtre eds., *L'âge du Fer en Europe. Mélanges offerts à Olivier Buchsenschutz*. Collection Mémoires 32, Bordeaux, 317–327.
- Hlava, M. 2008: Záchraný výzkum v předpolí oppida Třisov (okr. Český Krumlov) roku 1958. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 21, 141–209.
- 2009: „Amulety“ z oppida Třisov (okr. Český Krumlov). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 22, 115–123.
- Jablunka, P. 2001: Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Klagenfurt.
- Jansová, L. 1986: Hrazany. Band I. Die Befestigung und die anliegende Siedlungsbebauung. Praha.
- 1988: Hrazany. Band II. Die Gehöfte in der mittleren Senkung. Praha.
- 1992: Hrazany. Band III. Die Besiedlung der Abhänge der Červenka. Praha.
- John, J. 2004: Povrchový průzkum oppida Třisov (okr. Český Krumlov). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 17, 199–205.
- Jud, P. 2006: Küche, Kinder – Kult? Die Rolle der Frauen in den Kulturen der alpinen und nordalpinen Eisenzeit: Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme. In: W.-R. Teegen et al. Hrsg., *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit*. Festschrift für Rosemarie Müller, Berlin – New York, 89–113.
- Karasová, Z. 2002: Spony z keltského oppida na Třisově. *Památky archeologické* 92, 226–258.
- Karwowski, M. 2006: Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965–1990). *Die latènezeitlichen Siedlungsfunde*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 61. Wien.
- 2009: Celtic Hilltop Settlement on Oberleiserberg in Lower Austria. In: Światowit – Supplement Series B: *Barbaricum* 8, Warszawa, 115–131.
- Kolníková, E. 2006: Význam mincí z moravského laténské centra Němčice nad Hanou pro keltskou numismatiku. *Numismatický sborník* 21, 3–56.
- 2009: Gallische Potinmünzen im nördlichen Mitteldonaugebiet. In: J. van Heesch – I. Heeren, *Coinage in the Iron Age. Essays in Honour of Simone Scheers*, London, 279–288.
- 2012: Němčice. Ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen am ihren Rande. Brno.
- Kostrzewski, J. 1919: Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit. Leipzig – Würzburg.
- Krämer, W. 1962: Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961. *Germania* 40, 293–317.
- 1971: Silberne Fibelpaare aus dem letzten vorchristlichen Jahrhundert. *Germania* 49, 111–132.
- 1985: Die Grabfunde von Manching und die Latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. *Die Ausgrabungen in Manching* 9. Stuttgart.
- Kysela, J. 2011: Středomořské importy z oppida Třisov. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 24, 163–190.
- 2013: Počátky českých oppid: Role Středomoří a urbanizační procesy v evropské době železné. Ms. disertační práce, Univerzita Karlova – Université de Strasbourg, Praha – Strasbourg.
- Márton, A. 2004: La fibule du type de Mötschwil. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 55, 279–322.
- Meduna, J. 1970: Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. *Germania* 48, 34–59.
- 1980: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- Militký, J. 1995: Nálezy keltských a antických mincí v jižních Čechách. *Zlatá stezka* 2, 34–67.
- 2004: Münzen. In: Z. Karasová – M. Schönfelder, *Die Funde aus dem Oppidum „Hradiště“ bei Stradonice (okr. Beroun, CZ) im Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz*. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz* 51, Mainz, 219–242.

- Militký, J. 2005: Nálezy mincí na Českokrumlovsku. Sborník Národního muzea, Řada A – historie 58, 1–88.
- 2008: Mincovníctví v době laténské. In: N. Venclová ed., *Archeologie pravěkých Čech 7, Doba laténská*, Praha, 122–128.
- 2010: Keltské a antické mince z oppida Hradiště u Stradonic v bývalé fürstenberské sbírce na hradě Křivoklát a v Donaueschingen. *Numismatický sborník* 24, 27–64.
- 2011: Nejstarší středoevropské mince – vzestup a pád keltské civilizace ve střední Evropě z pohledu numismatiky. In: M. Bárta – M. Kovář eds., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha, 139–172.
- 2012: Keltské mince z oppida Hrazany (okr. Příbram). *Numismatické listy* 67, 51–61.
- Militký, J. – Karwowski, M. 2013: Gold und Silber bei den Boiern und ihren südöstlichen Nachbarn – numismatische und archäologische Überlieferung. In: M. Hardt – O. Heinrich-Tamáska Hrs., *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 2, Weinstadt, 17–31.
- Militký, J. – Vacinová, L. 2012: Keltské, římské a raně byzantské mince (3. století před Kristem – 7. století po Kristu). Národní muzeum – Chaurova sbírka. Díl X. Praha.
- Miron, A. 1986: Das Gräberfeld von Horath. Untersuchungen zur Mittel- und Spätlatènezeit im Saar-Morel-Raum. *Trierer Zeitschrift* 49, 7–198.
- 1991: Die späte Eisenzeit in Hunsrück-Nahe-Raum. Mittel und Spätlatènezeitliche Gräberfelder. In: A. Haffner – A. Miron Hrs., *Studien zur Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum. Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst des Trierer Landes und seiner Nachbargebiete – Beheft* 13, Trier, 151–169.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1978: Metal, Glass and Amber Objects from the Acropolis of Závist. *Památky archeologické* 69, 259–500.
- Paulsen, R. 1933: Die Münzprägungen der Boier. Leipzig – Wien.
- Pič, J. L. 1903: Čechy na úsvitě dějin. Starožitnosti země České. Díl II/2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha.
- Popović, J. 2011: The Židovar Treasure and Roman jewellery from the Balkan provinces of the Empire. In: Guštin, M. – Jevtić, M. eds., *The Eastern Celts. The communities between the Alps and the Black Sea, Koper – Beograd*, 179–188.
- Rustoiu, A. 1997: Fibule din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.). *Bibliotheca Thracologica* 22. București.
- Schlott, C. 1985: Ein Verbrennungsplatz und Bestattungen am spätlatènezeitlichen Heidetränk-Oppidum im Taunus. *Germania* 63, 439–505.
- Sedláčková, H. 1991: La Tène Period sunken-floored houses at Křinec, district Nymburk. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 228–232.
- Sedlmayer, H. 2009: Die fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts. *Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg* 16. Klagenfurt am Wörthersee.
- Sievers, S. 2004: Das „Ende“ von Manching – eine Bestandsaufnahme. In: C. M. Hüssen – W. Irlinger – W. Zanier Hrs., *Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*, Band 8, Bonn, 67–71.
- 2007: Manching – Die Keltenstadt. Stuttgart.
- Sklenář, K. 2011: Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. *Pramenná základna romantického období české archeologie. Fontes Archeologici Pragenses* 36. Praha.
- Striewe, K. 1996: Studien zur Nauheimer Fibel und ähnlichen Formen der Spätlatènezeit. *Internationale Archeologie*, Band 29. Espekamp.
- Trebsche, P. 2001: Archäologische Funde aus Neubau bei Linz – Neuerwerbungen im Nordico. *Linzer Archäologische Forschungen, Sonderheft* 26. Linz.
- Venclová, N. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 5. Doba laténská*. Praha.
- Venclová, N. – Valentová, J. 2012: Oppidum Stradonice. Výzkum Albína Stockého r. 1929. *Fontes Archeologici Pragenses*, Vol. 38. Praha.
- Waldhauser, J. 1983: Závěrečný horizont keltských oppid v Čechách. *Slovenská Archeológia* 31/2, 325–346.
- Wells, P. S. 1995: Settlement and social systems at the end of the Iron Age. In: B. Arnold – G. B. Gibson eds., *Celtic Chieftdom, Celtic State. The evolution of complex social systems in prehistoric Europe*, Cambridge, 88–95.
- Zanier, W. 2004: Ende der Nauheimer Fibeln in frühen Römischer Kaiserzeit?. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34, 65–79.

Late La Tène brooches from the Třisov oppidum, acquired through surface prospection in years 2008–2013

Six seasons of surface survey at the south Bohemian oppidum Třisov (distr. Český Krumlov) yielded almost three thousand metal artefacts which significantly enlarge the source collection and offer new interpretation possibilities of the site's settlement. Finally yet importantly, it was possible to enlarge the existing fibulae collection, thus offering an interesting comparison with the already published results (summary in *Karasová 2002*).

Surface survey by means of metal detectors aimed at examination of the overlying stratum of the top soil and extraction of the metal finds (iron items were for various reasons omitted) dating to the period of settlement of the oppidum. The survey focused especially on those parts of the site where major concentrations of metallic finds were detected (*fig. 1*). Altogether 28 fibulae were found in the course of the prospection. Most of them are typologically and chronologically easily classified, but imported and luxurious silver specimens (*tab. 1; fig. 2a-b*) are represented as well.

The chronologically oldest is a brooch commonly referred to as **Mötschwil** type (No. 1; *fig. 2a: 1*). Middle La Tène construction fibula with external 3+3 windings (No. 2; *fig. 2a: 2*) and shield bow fibula (No. 3; *fig. 2a: 3*), denominated „Boiiian fibula“ (*Čížmář 2012*), follow. Bronze joint construction fibula with decorated broad flat bow with chord, that has 4 windings (No. 4; *fig. 2a: 4*) belongs among rare finds at local oppida. Typologically, its features refer to the Taurisci region, the Sava river basin and the lower Danube reaches (*Rustoiu 1997*, ryc. 11–20; *Božič 1981*, Taf. 4: 43, 328–329; *2001*, 188–190, Sl. 21–24 – Podzemlj type) where it is determined as the **Ljubljana** type. The most numerous is the group of bronze fibulae of the **Nauheim** type (No. 5–16; *fig. 2a-b: 5–16*). All these fibulae in the Třisov assemblage should belong to the classical – older types with simple frame foot (cf. *Striewe 1996*). Coil spring with internal chord with two windings on either side (No. 17–18; *fig. 2b: 17–18*) preserved from two incomplete bronze specimens. These can represent either the Late La Tène fibula type **Kostrzewski D/E** (*Kostrzewski 1919*, 19), or the **Late La Tène wire fibulae with frame foot and internal chord** (*Venclová ed. 2008*, fig. 57: 6; *Břeň 1964*, tab. 8). The second most abundant fibulae group from detector survey consists in two silver and seven bronze brooches with cast bow and frame foot of the **Almgren 65** type /hereafter A65/ (No. 19–27; *fig. 2b: 19–27*). Almost all specimens belong to the Demetz's variant A 65 1a (*Demetz 1999*, 29). Fibulae A 65 are supposed to be popular mainly in the period LT D2a and their production maximum lies between years 80/70–50/40 BC (*Demetz 1999*, 48), or 70/60–50/40 BC (*Sedlmayer 2009*, 178). Two rare specimens of the A 65 fibulae were made out of silver (No. 19 and 27). The first specimen is of simple form (No. 19; *fig. 2b: 19; 3: 1*) without a knob behind the knot (*Demetz 1999*, type A 65d), the other specimen is very elaborate (No. 27; *fig. 2b: 27; 3: 2*) with two knobs on either side of the knot, one of which is shaped into the form of a stylised animal head. This fibula corresponds to Demetz's type A 65c2b, originally coming from the Venezia region (cf. *Demetz 1999*, 29, Taf. 4: 4). The evolutionarily youngest of the new Třisov collection is a solid iron fibula with two wing knobs behind the knot (No. 28; *fig. 2b: 28*), known as the **Almgren 238a** type (the so-called „Flügelfibeln“ – *Demetz 1999*, 42–48, Taf. 8–9, Karte 7). Similarly to the chronologically preceding fibula type A 65 they represent local imitation of the North Italian bronze fibulae. The absolute dating ranges between the years 50/40–30/20 BC, or even more restricted 40–25 BC (*Sedlmayer 2009*, 125) and indicates the last horizon of activities (probably already sporadic) taking place at Central European oppida.

The presented collection of fibulae from Třisov was subject to non-destructive metal composition analysis using the XRF method (*tab. 2*). Two A 65 type fibulae were visually identified as silver, which the analyses confirmed. The other analysed fibulae from Třisov can be considered bronze. No specimen showed traces of zinc, the element constituting the basic ingredient of brass, the antique *aurichalk*. A substantial finding about the analysed collection of brooches consists in marked differences in composition of the Nauheim and A 65 fibulae (*fig. 4*). It is evident that these recurrent differences are not accidental and may confirm either local production techniques in different chronological periods, or the supposed Alpine provenience of the A 65 fibulae.

Most specimens (Nauheim, A 65 and 238 types) come from the ploughed areas rich in finds to the south and east of the northern acropolis (*fig. 1*) where settlement units with prestige items (as evidenced e.g. by coin assemblage) as well as production activities, mainly non-ferrous metal-lurgy workshops, concentrated. One of the silver A 65 fibulae (No. 27; *fig. 2b: 27; 3: 2*) comes from the west bailey area where other luxury items (e.g. two golden rings or parts of imported vessels) were also found. On the contrary, signs of production activities are almost absent here. The find situation suggests settlement context where the prestige component concentrated at the unfortified bailey along the main access path towards the gateway.

Together with older finds, the Třisov assemblage now comprises 148 fibulae. The bronze and iron proportion is conspicuous – in view of the survey method, bronze fibulae prevail in the collection. Production of iron fibulae is considered imitation of the original bronze (or precious metal) imported brooches that were locally distributed in a more accessible or common material (*Břeň 1964, 249; Sievers 2007, 93*). Silver fibulae still represent very rare finds (summary in *Militký – Karwowski 2013*). All such finds belong typologically in the Alpine area (*Demetz 1999, Karte 1–5, 16–18*) and their north Italian provenience is evident. As regards the occurrence of these fibulae in La Tène settings, official diplomatic contacts with northern Italy are considered, the imported fibulae being part of a complete costume bestowed (*Sievers 2007, 93*). Two silver Almgren 65 type fibulae therefore point at active engagement of the oppidum in the Central Danubian area contact network, evident also in the unique spectrum of imports (*Kysela 2011*), and rank Třisov with the Manching and Stradonice oppida.

The present survey also expanded the type spectrum of fibulae (*fig. 6*), allowing in some cases for more detailed chronology of the origins and especially the demise of the site's existence. *Z. Karasová (2002, 250)* has already pointed out the possible origin of the oppidum in the LT C2 period. However, new finds confirmed also presence of very late fibulae types (Almgren 65c and 238a) that so far have been recorded only at Stradonice and Staré Hradisko (*Břeň 1964, 253, tab. 17; Meduna 1970, Taf. 14: 5, Abb. 8: 10; Demetz 1999, Taf. 9: 1*), and that shift the decline of activities at the oppidum beyond the half of the 1st century BC. Comparing the chronological dispersion of fibulae at Třisov and at other oppida, the results obtained are very similar. The chronological dynamics of the development shows rapid accrual of settlement (in the number of fibulae) in the LT D1 period, and a rather swift drop in the LT D2a period (*fig. 7*). All studied sites feature similar dynamics – more or less intensive occupation in the LT C2 period, heyday in LT D1, and sharp decrease in the last phase of LT D2a. It is nonetheless possible to observe minor deviations from this pattern: Třisov and Stradonice feature significantly stronger representation of fibulae from the last phase LT D2a (specimens with first incidence around the half of the 1st century BC are represented here as well), while fibulae from the initial phase occur very sporadically (see also *Drda – Rybová 1994, 130–131*). In the case of Stradonice, it is 5,72 % in an assemblage numbering in hundreds of specimens. The Závist, Staré Hradisko and Manching oppida, to the contrary, show identically rather strong presence of brooches from the LT C2 period (26–28 %, Manching no fewer than 37,1 %; cf. *Gebhard 1991, 95*), and sharp decrease at the settlement decline. The unmatched strong presence of fibulae from the LT C2 period at Manching undoubtedly relates to its continuous settlement since the middle La Tène period. The settlement development as based on chronologically sensitive artefacts then shows relatively fast initial growth and rapid population increase during the first two or three generations, and later equally marked drop in inhabitant numbers in the last two generations of settlement. The evolution of oppida settlement is reflected also at open settlement sites. Here the significant changes in the 3rd to the 1st centuries BC are evident even in a broader European context (*Haselgrove – Guichard 2013*).

English by *Sylvie Květinová*